

İSLAM HUKUK TARİHİNDE VAKIFLAR İLE BATI KÜLTÜRÜNDEKİ BENZERİ KURUMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ERTUÇ

Erzincan Üniversitesi – TÜRKİYE

Özet

İnsan, sosyal bir varlıktır. Bu yüzden toplum içerisinde yaşamak zorundadır. Toplumda yaşayan insanların sosyal ve ekonomik durumu farklıdır. İnsan, doğası gereği, muhtaç olanlara yardım etme eğilimindedir. Önceleri insanlar, ihtiyaç sahibi kimselere bireysel yardımda bulunmuşlardır. Uygarlık seviyesi geliştikçe, bireysel yardımlaşma kurumsal yardımlaşmaya dönüşmüştür. Bu yüzden, sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları ortaya çıkmıştır. Bu kurumlardan biri de vakıftır.

Vakıflar, İslâm'ın yardımlaşmaya verdiği önem sayesinde, İslâm dünyasında önemli gelişme göstermiştir. Bu kurumlar, Selçuklular zamanında sosyal hayatın her alanında faaliyetler ifa etmiştir. Osmanlılar döneminde daha fonksiyonel hale gelmiştir.

Bu kurum, Batı'da genellikle foundation, stiftung yada trust diye anılmaktadır. Orta Çağ'da, yeterince gelişme gösterememiştir. Ancak sanayi devriminden sonra gelişmeye başlamıştır. Günümüzde sivil toplum kuruluşlarının öneminin anlaşılmasıyla üçüncü sektör içerisinde yer alan vakıflar, çok etkin hale gelmiş ve faaliyetlerini uluslararası düzeye taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, üçüncü sektör, sosyal hizmetler, suistimal, kâr amacı gütmeyen

Abstract

The person is a social entity, that's why he has to live in a society. The economic and social situation of human beings who live in society is different. The human being tends to help poor people instinctively. At first, people used to give individual help to the poor. As the level of civilization improved, individual helping changed into institutional helping. Thus, social helping and solidarity institutions came out. One of them is foundation.

Foundations improved in Islamic world due to the importance given to helping in Islam.

These institutions, carried out activities in every part of social life in Seljukians. These activities became more functional in Ottoman period.

This institution has been called *foundation*, *stiftung* or *trust* in the west. In the Middle Age, it didn't develop sufficiently. But after Industrial Revolution, it began to develop. Nowadays, with

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

the comprehension of importance of civil society institutions, foundations in the third sector has become more active and they have carried their activities into an international level.

Keywords: Foundation, third sector, social services, misuse, nonprofit sector

1. Vakıfların tarihçesi bakımından

1.1. Başlangıç ve tekamül süreci

İslam'dan önce de semavi dinlerin etkileriyle çeşitli kültürlerde çok olmasa da vakfa benzer kurumların varlığı kabul edilmektedir. Ancak vakıflar; hizmet alanları, hukuki statüsü, amaçları ve işlevleri bakımından hemen hemen bütünüyle İslam kültürünün ürünüdür (Gözübenli 2003: 27).

Menşei ve kökeni bakımından her ne kadar değişik teori ve görüşler olsa da vakıf kurumu; hem teorik yönden, hem toplumda taban bularak yaygınlaşması bakımından ve hem de kurumsallaşması itibariyle İslam kültürünün eseri olarak kabul görmektedir (Gözübenli 2003: 27; Akgündüz 1990b: 53). O kadar ki, 16. asra gelindiğinde Türk dünyasında vakıflar, insanların problemlerinin yanısıra nesli kaybolan hayvanlara yönelme, yaralı kuşları tedavi etme gibi konularla ilgilenme imkanına sahip olmuşlardır. Bu yüzden Batılı sosyal siyasetçiler bile, 16. asır Türkiye'sine vakıf cenneti demişlerdir (Yazgan 1977: 15).

Buna karşılık, kamu kuruluşları yada özel kuruluşlar tarafından yardıma muhtaç olan yoksullara, işsizlere, hastalara, özürllürlere ve yaşlılara sağlanan hizmetler birçok ülkede 20. yüzyılda gelişmiştir. Zira Ortaçağ Avrupa'sında yoksullara yardım edebilecek başlıca kuruluş kiliseydi. Kilise daha çok manastırlar kanalıyla özellikle eğitim, yoksul ve hastaların bakımı gibi, bugün sosyal yardım adını verdiğimiz hizmetlerin bir kısmını yerine getirmekteydi (Temel Britanica 1993 XV 328). Ancak bunlar yetersiz ve kurumsal anlamdaki vakıf hizmetlerinden oldukça gerideydi (Kendall vd. 1996: 15). Zaten sonraki dönemlerde Hristiyan hayır kavramından uzaklaşmış sırf seküler (dünyevî) amaçlı kurumlara dönüşmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere'de VIII. Henry'nin Manastırları ortadan kaldırması ile bu süreç hız kazanmıştır. Vakıf benzeri kurumların bir kısmı kötü yönetim ve amaç dışı kullanım gibi sebeplerle ciddi tepkilere maruz kalmışlardır. İngiltere'de Liberal İktisat Düşüncesinin öncüsü Adam Smith ve Fransa'da Anna Robert ve Jacques Turgot gibi düşünürler amaçlarından sapma gösteren vakıf benzeri oluşumları ağır biçimde tenkit etmişlerdir (The Encyclopaedia Britannica Micropaedia VII 937). Bu yüzden, bu tür yardım sistemleri bazı Avrupa ülkelerinde ve İngiltere'de 16. yüzyılda etkisini iyice yitirmiştir (Taylor vd. 1999: 57; Strachwitz 2001: 133).

Batı'da başlangıçta vakıfların çoğunun, Ortaçağ'ın başlarında asil aileler tarafından dînî kurumlar olarak diğer şeylerin yanında rahip olan genç oğullarına gelir sağlamak maksadıyla kurulduğu ifade edilmektedir. Bu vakıfların yöneticilerini, Bir toprak ağası veya aile meclisi atamıştır. Daha sonraları ise vakıf benzeri kurumları kuran krallar, hükümet veya ticari şirketler, yeni vakıf benzeri kurumların yöneticilerini atamışlardır. Sağlıklı sosyal yardım hizmetleri, ancak 19. yüzyılın sonlarında ve sayılı bazı ülkelerde yaygınlaşmaya başlamıştır (Crespi 2004: 153; Strachwitz, 2001: 133).

1.2. Dinin temel oluşturması

İslam Hukuku'nda vakıfların temel dinamiklerinin İslamın öğretileri olduğu bilinmektedir. Batı hukuk kültüründe de yardımlaşmaya esas teşkil edecek kurumların temelinde dîni telkinlerin yattığını söylemek mümkündür. Zira Hz. İsa'nın peygamber olarak geldiği dönem, mal hırsı ve servet yığılma düşüncesinin zirvede olduğu bir dönemdir. Din adamları halkın mallarını haksız yollarla elde etmektedirler (Kur'an 9/34). Roma idarecileri halkı iki sınıfa ayırmışlardır. Bir tarafta her imkânı elde edebilen asil ve soylular, diğer tarafta en basit insan haklarından mahrum köleler ve ezilenler. Bu husus Matta İncili'nde Hz. İsa'nın dilinden anlatılmaktadır. Hz. İsa, böyle bir ortamda peygamber olarak gönderilmiş ve ilk önce Yahudilerin alt-üst ettikleri sosyal düzeni düzeltmeye çalışarak işe başlamıştır (Yazgan 1977: 10).

Bugün elde mevcut İncil'ler Hıristiyanlıkta da bir sosyal yardım ve dayanışmanın olduğuna işaret etmektedir. İncil, durumu iyi olanları, yoksullara, zayıflara, sıkıntıya düşmüşlere yardıma teşvik eder (Matta 5/6). Fakiri yoksulu yedirenin kefilidir Tanrı'dır (Matta 25/34 vd.). Giyinmeye ve yemeye çok önem verilmez, yaşayacak kadar gelirle geçinme övülür. Bağış yapmak teşvik edilir. Gösteriş için sadaka vermek yerilir. Mal, altın ve gümüş yığılmanın kötülüğü anlatılır. Servete köle olunmaması istenir (Matta 6/1 vd.). Zenginlerin kötü âkıbetine dikkat çekilir. Dul ve yetimlerin mallarını yiyip iyilik gösterisi yapanlar ayıplanır. Fakirlere acıdiklarını söyleyip çalanlar kötülenir (Yuhanna 12/3 vd.).

İncil'de, bu ve benzeri naslarla yer alan ve sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı hedef alan emirler, sonraları kilise sandıkları şeklinde müesseseleşmiştir. Kilise çevresinde oturanların ödedikleri aidatlarla bu müesseselerin hayatiyeti devam ettirilmiştir (Yazgan 1977: 10). Orta Çağ'da Katolik Kilisesi halkın refah seviyesinin yükseltilmesine katkılar sağlamış ve bir kısım hizmetleri sunmaya çalışmıştır. Bu dîni gelenek, sosyal yardım alanındaki gelişmenin temel dinamiğini oluşturmuştur. Bu konuda öncü rol kiliseye aittir. Ancak daha sonra kilise sahip olduğu gücünü kaybetmiştir. Bunun sonucu, sahip olduğu serveti de devlete bırakmak zorunda kalmıştır. Mesela 18. yüzyılda İspanya'da kilise sahip olduğu servetinden mahrum bırakılmıştır. Bu servet, mahalli idarelerce hayır faaliyetleri için kullanılmıştır. Benzeri sıkıntılar İtalya ve Polonya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de yaşanmıştır (Kendall vd.1996: 23; Strachwitz 2001: 133).

Bunun sebebi müessesenin farklı bir hukuki kişilikle gelişme göstermesi olmuştur. Çünkü hayır amaçlı yapılan bağışlar doğrudan kiliseye yapılmıştır. Bu muamele bir taraftan kiliseyi çok varlıklı bir hale getirirken ve kilise görevlilerine geniş imkânlar sağlarken diğer taraftan idareyi elinde bulunduranların tepkisini çekmiştir. Yani büyük güce sahip bir ruhban sınıfının oluşması ve bu sınıfın büyük paralara hükmetme yetkisini tekelinde buldurması, zamanla kiliseye dolayısıyla da vakıf benzeri kurumlara karşı tavır ve sert tedbirler alınmasına sebep olmuştur.

Kurumun Batı'da farklı kişilikle gelişme göstermesinin ve yardımlarının kiliseye yönlendirilmesinin sebebi ise Bu iki medeniyetin yardım kavramını algılama biçiminden kaynaklanmaktadır. İslâmiyet ve Hıristiyanlık, insanların yeryüzünde yapacakları birtakım işlere

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

göre kurtuluşa ereceklerini bildiren esaslar getirmiştir. Ancak yaklaşım ve vasıtalar birbirinden farklılık arz etmektedir. Hıristiyanlık insanın cismani yönünü daha başlangıçta bir kenara atarak ruhun kurtuluşu üzerinde durur. Kurtuluş, ruhun orijinal günahtan arınması, yani doğuştan günahkâr olarak dünyaya gelen insanın hep Tanrı ile meşgul olarak ondan bağışlanma dilemesi ile mümkündür. İyi bir Hıristiyan olmanın ayırt edici özelliği, iyilik yapmaktan ziyade kötülükten kaçınmaktır. İyilik, ruhun kurtuluşuna yardım edici hizmetlerde bulunmakla olur ki, bu da Tanrı ile kul arasında bir iştir. Kim Hıristiyan kardeşlerinin Tanrıdan bağış dilemesine yarayan hizmetler yaparsa o zaman hayır işlemiş olur. Böylece hayır işleri ibadetlerle aynı manaya gelmiş olup, Hıristiyanlar özellikle kiliselere ve benzeri dini kuruluşlara bağış yapmak suretiyle hayırseverlik borçlarını ödeme yoluna gitmişlerdir. İslâm ise daha baştan Hıristiyanlıktakinin aksine ruh ve beden ayırımına gitmeyerek her ikisini bir bütün olarak ele alır. İnsan, günahlarını ruh ve beden ile işlediği gibi sevap kazandırması umulan işleri de ruh ve beden beraberliğinde işlemektedir. Bu anlayışa paralel olarak İslâmiyet maddi hayat ile manevî hayat arasında da köklü bir ayırım yapmaz. İnsanlar, dünyadaki nimetlerden tadacaklar, ancak Allah'ın kendilerine bildirmiş olduğu ölçüler içerisinde kalacaklardır. Bu farklı çıkış noktası, İslâmiyet ve Hıristiyanlıkta benzer fakat farklı karakterde hayır müesseselerinin oluşmasına sebep olmuştur. Hıristiyanlar hayır hizmeti olarak din işlerine Müslümanlar ise hem din hem de dünya işlerine kendilerini vermişlerdir. Müslümanlıkta ruh ve bedeni, dünya ile âhireti birlikte değerlendirmenin neticesi olarak vakıf külliyeleri mükemmel bir hayır müessesesi olarak ortaya çıkmıştır. Müslümanlar da cami ve mescit yaptırmaya önem vermişlerdir, fakat hayrın camiden ibaret olmadığını bildikleri için, mabetlerin yanı sıra mektep, çeşme, kütüphane, medrese, dârüşşifa, imâret vb. eserler meydana getirmişlerdir. Batı'da ise hayır denince, bütün bağışlar kiliseye yönlendirilmiş ve hayır işleri genellikle bu mabetlerde görev yapan kimselerin inisiyatifine terk edilmiştir. Hayır sahipleri bizzat hayır işlerini üstlenmedikleri için Ortaçağ'da, hayır kurumları hem çok gelişme gösterememiş ve hem de hayır kurumlarında çeşitlilik oluşmamıştır (Güngör 1993: 74).

İslam'da ise ruhban sınıfı oluşmamıştır. Mescitler sadece ibadet yeri olarak kalmıştır. Kilisenin üstlenmiş olduğu bu görevi, İslam dünyasında vakıf kurumu yerine getirmiştir. Kurum, daha İslam'ın ilk dönemlerinde sadak-i mevkûfe olarak ortaya çıkmış ve yüzyıllar süresince İslam Hukukundaki vakıf kurumunun gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Kısacası, Batı dünyasında mal topluluğu denilen vakıflar (foundations), kilisenin elindeydi. Bu yüzden bağımsızlığını elde edemeyen vakıf benzeri kurumlar çok fazla gelişme gösterememiştir. Karakteristik sivil toplum dini olan İslam'da ise mal topluluğunu oluşturan vakıflar, mescitten bağımsız olarak gelişme göstermiş ve özellikle de ülkenin sosyal ve politik hayatında önemli rol oynamıştır (Baloğlu 1997: 3). Vakıflar sadece kamu yararına faaliyetler göstermekle kalmamış, servet ve mal topluluklarının yönetimini de büyük ölçüde elinde bulundurmuştur. Bu durum İslam Hukuku'nda vakıfların gelişmesini sağlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır (Kendall vd. 1996: 23).

Bu bağlamda, Batı'daki bu kurumlar IX. asra kadar yaşayabilmiş, daha sonra amacından büyük ölçüde sapma göstermiştir. Öyle ki, XI. asırda Hıristiyanlar, kilise sandıklarında toplanan paraları sosyal güvenlik amaçlı değil; daha çok Türkler üzerine gönderilen haçlı ordularının, silah ve mühimmatının finanse edilmesine hasretmişlerdir (Yazgan 1997: 10).

Her ne kadar Batı kültüründe XX. asrın ikinci çeyreğinden itibaren ulaştığı seviye itibarıyla, insan hakları, insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar olarak ifade edilmeye başlanmışsa da, özellikle dayandığı felsefi anlayış bakımından, bu hakların sistematik bir bütünlük arz ettiğini söylemek oldukça zordur. Bu durum, büyük ölçüde Batı kültüründeki insan haklarının her bir ögesinin, farklı gaye ve mülahazalarla, farklı zamanlarda peyderpey tanınmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bu hakların büyük bir kısmı dini - ahlaki değerlerle de desteklenmemektedir. Bundan dolayı, hukuk düzeninin tespit edemediği durumlarda, en temel hakların bile her düzeyde rahatlıkla ve de en ağır şekilde ihlal edilebildiği, günümüz dünyasının acı bir gerçeğidir (Gözübenli ts: 3).

Bu yönüyle İslâm dünyasında da Hıristiyanlık dünyasında da temeli dine dayanan bu kurumlar, İslâm ülkelerinde genellikle başlangıçtaki amacı doğrultusunda gelişme gösterirken Batı ülkelerinde amacından büyük ölçüde sapma göstermiştir. Bu da belli döneme kadar batıda bu kurumun gelişmesini engellemiştir.

1.3. Sosyal ve mâli hakların elde ediliş biçimi

İnsana insan olduğu için iyi muamele ve yardımı esas alan İslam Hukuku'ndaki vakıflara mukabil, Batı kültüründe insanlara tanınan sosyal ve ekonomik haklar, menşei ve özü itibarıyla, her zaman insana sırf insan olması sebebiyle değer vermekten kaynaklanmış değildir. Sosyal güvenlik hakları başta olmak üzere, Batı'da işçi sınıfına tanınan hakların menşei, açlık ve sefaletle karşılaşan insanların taşkınlık ve tahriplerini önlemek amacıyla dayanmaktaydı. Esasen işin temelini yine zenginlerin çıkarları oluşturuyordu. Onların ekonomik üstünlük ve menfaatlerinin korunması bu aç ve sefil insanların nispeten teskin edilmesine bağlıydı. Yani, işin temelini yine zenginlerin ekonomik üstünlük ve çıkarlarının korunması teşkil etmekteydi (Kendall vd. 1996: 15, 24; Gözübenli 2003: 30). John F. Kennedy'nin "Özgür bir toplum çok sayıdaki fakirine yardım edemezse, az sayıdaki zengini kurtaramaz" (TÜSEV 3. Sektör 1996: 56). sözü adeta bu tespiti doğrular mahiyettedir.

Bilindiği gibi, daha çok Batı'da, ekonomik faaliyetler rasyonel girişimler oldukları için, bu girişimler teknik rasyonellik esaslarına uygun olarak yürütülmek durumundadır. Kapitalist dünya görüşüne göre, ekonomik hayat tamamen rasyonel esaslara göre oluşturulmalı ve iktisadi faaliyetlerde sosyal yani dini ve ahlaki değerlerin etkisi minimum düzeye indirilmelidir. Realitede bu durum fazlasıyla gerçekleşmiş ve kapitalist rejimin hakim olduğu toplumlarda, ekonomik faaliyetlerde sosyal değerler tümünden etkisiz bırakılmıştır.

Esasen İslâm'ın değerler sisteminde insanlara tanınan hak ve hürriyetler, insana insan olduğu için bahşedilmiştir. Batı kültüründe ise, özellikle ekonomik ve sosyal hakların teori ve pozitif hukuka yansıma sürecinde, aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Batı'da bu haklar, kapitale sahip olanların ekonomik çıkarlarını koruma amacıyla tanınmıştır¹.

1 Batı'da çok zor şartlar altında elde edilen insan hakları, İslâm dünyasında 7. Asırdan yani Hz. Peygamber dönemindenberi vardır. Bu haklar; Kur'an'da, sünnette, Veda Hutbesi'nde ve Medine Anayasasında açıkça belirtilmiştir. Osmanlı Devleti başta olmak üzere, Müslüman Devletlerdeki gayrimüslimlere ait mabetler, mülkler, mektepler ve eski mahkeme kararları yani şer'îye sicilleri günümüze ulaşan canlı şahitlerdir. Batı dünyasında ise 1215 Magna Carta Bildirgesi ile 1789 Fransız İhtilali ile peyderpey elde edilmeye başlamıştır. Gerçek manada hak ve hürriyetler XIX. ve XX. Asırda gerçekleşmiştir. Amerika'da ise XVIII. Yüzyılda yayınlanan Virginia Haklar Bildirisi'nin kabulü ile bir kısım haklar elde edilmeye başlanmıştır. Bk. Salih, Subhi, *İslam Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara, 1999, s. 226; Akgündüz, *Belgeler (1)*, s. 7-11.

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

Bu durum, sanayici ve diğer işverenlerin kazançlarını maksimize etme çabalarında, işçilerin insan onuruna yakışmayacak çalışma şartlarına mecbur edilmelerinin etkisiyle başlayan sosyal huzursuzluklara sebebiyet vermiştir. Varılan bu sonuç, idarecilere ve sosyal bilimcilere, ekonomik rasyonalitenin sosyal değerlerle sınırlandırılması gerektiği gerçeğini kabul ettirmiştir. Yine bilindiği gibi, ücretli - sabit gelirliler kesimin ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmeye yönelik çabalar, temel itibarıyla bu sosyal huzursuzlukları önlemeye ve de varlıklı kesimin iktisadi çıkarlarını korumaya yönelik sus payı mahiyetindeki bahşışlardır. Yani, insan hakları içerisinde yer alan ekonomik ve sosyal hakların kaynağı, sanayici ve diğer işverenlerin ekonomik çıkarlarını koruma gayretidir (Kessler 1945: 33; Dönmezer 1995: 334-344; Gözübenli ts: 11; Akgündüz 1990b: 116).

Diğer taraftan, Amerika kıtası geniş bir kıta olup zenginliklerle bilhassa altın madenleri ile doludur. Afrika kıtası da yine zenginliklerle doludur. Avrupalılar tarafından keşfedilen siyah derili insan kırbaçla tarlalarda ve maden ocaklarında çalıştırılmış, sonrada bunların alın teri ile üretilen her çeşit hammadde yine kırbaç zoru ile bu insanların küreklerini çektikleri gemiler vasıtası ile Avrupa'ya taşınmıştır. Avrupalılara kısa yoldan zenginlik doğmuştur. Amerika'daki zenginlikleri üretmek için de Kızılderili insan kullanılmak istenmiştir. Ancak karşı koyan bu insanlar katledilerek yok edilmiştir. O yok edilirken siyah derili insanlar gemilere doldurulup Amerika'ya taşınmıştır. Kırbaç altında ocaklarda ve tarlalarda çalıştırılmıştır. Böylece Avrupa; Kızılderili ırkı yok edip, siyah derili ırkın alın terini devamlı sömürmek sureti ile ve onların yaşadıkları toprakların da bütün zenginliklerini kullanarak korkunç bir zenginliğe ulaşmıştır. Bu kadar horlanan ve ezilen insanların haklarını elde etmeleri elbette zor olmuş ve hayli zaman almıştır (Yazgan 1977: 15).

Bu zorluğun sebebi, her sistemin kendini birtakım tedbirler manzumesi ile emniyete almasından kaynaklanmaktadır. Feodalitede olsun monarşide olsun, faşizmde olsun ve demir perde ülkelerinde yaşanan komünizmde olsun hep bu ilke geçerliliğini korumuştur. Fakat Avrupa'nın yaşadığı kapitalizmde durum biraz farklı gelişme göstermiştir. Batı Avrupa'da kapitalizm, demokrasi ve liberalizm ile beraber ilerleme kaydetmiştir. Kapitalist düzenin yerleştiği çağlar, burjuvazi ile birlikte demokrasinin ve insan haklarının kök saldı çağlardır. Önceki sistemleri oluşturan feodalite ve monarşiyi kuşatan ve koruyan kurallar birer ikişer ortadan kaldırılınca düzenin eskisi gibi yenisi de tam bir boşluk içinde her türlü dokunulmazlığı yitirmiş oldu. Burjuvazi, yerleşik kuvvetlere karşı canı pahasına koparıp aldığı hakları serbestçe kullanmaya çalışırken sistemin mantığı gereği, kendine karşı olanların da seslerini yükseltmelerine tahammül göstermek durumunda kaldı (Ülgener 1983: 80). Bundan sonradır ki kitleler birer birer sosyal hak ve güvenliklerini elde etmeye başlamışlardır. Yani bu haklar lütuf olarak verilmemiş, zorla alınmıştır. Büyük zorluklar aşarak elde edilen bu haklardan geriye dönüş olmadığı gibi sivil toplum kuruluşlarının önemi daha iyi anlaşılmıştır. Bu suretle bu kurumlar, önceki hakları muhafaza ve yenileri elde etme çabası içerisinde gelişme göstererek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir ve halen de gelişme göstererek sürdürmektedirler.

Bu karşı çıkış, sivil toplumun değerlerini sergileyen en önemli çıkıştır. İlk kez Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde, daha sonra Fransız Devrimi İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nde ifadesini bulan bu anlayış ayaklanmaların esas gerekçesini oluşturmuştur (Ateş 1991: 37).

Bu noktada Batı ile İslam dünyasındaki en önemli ayırım noktası; Batı'da haklar, halkın idareyi zorlaması ile güç şartlar altında ve bedeller ödenerek elde edildiği için değeri daha iyi bilinmiş, İslam coğrafyasında ise haklar, devlet yada toplum tarafından atıfet ve lütuf olarak verildiği için kıymeti o ölçüde bilinmemiştir. Mesela bizde öğretmenler, örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanması sonucu, siyasal irade üzerinde bir baskı grubu oluşturamamakta; bu yüzden yönetim, eğitim standartları üzerinde dilediği gibi oynayabilmektedir. Oysa Batı ülkelerinde sınıftaki öğrenci sayısına varıncaya kadar eğitim standartları üzerinde öğretmen, meslek örgütleri birinci derecede rol oynamaktadır. Vakıf ve benzeri kurumlardan oluşan üçüncü sektör bu gibi durumlarda siyasal irade ve ona bağlı yönetimin hem en yakın yardımcısı, hem de korkulu rüyası olmuştur. Toplumsal tepkinin siyasal iradeyi baskı altına alabildiği ülkelerde toplumu sarsan olaylar karşısında parlamentoda milletin vekilleri kararsız ve rahat davranamazlar. Çünkü krizler baş gösterebilir. Bu ülkelerde güvenlik güçlerinin başarısı da, büyük ölçüde vatandaşlar arasındaki yardımlaşma, dayanışma, toplumsal direnç ve tepkiye bağlıdır. Bunun gerçekleşmesinde de, yukarıda zikredildiği gibi vakıf vb. kurumların rol ve etkisi büyük olmuştur (Baloğlu 1994: 14).

2. Vakıflarda aranan kriterler bakımından

Orta Çağ'da göz ardı edilmesine rağmen günümüzde rasyonel yaklaşımlar sonucu Batı'da vakıf benzeri kurumların önemi anlaşılmıştır. Bunun neticesinde, genel olarak üzerinde anlaşılan ve vakıf benzeri kurumlarda bulunması gereken bir kısım kriterler tespit edilmiştir. Bunlar: Kurumun anlamlı ve sürekli bir kurumsal yapısının olması, mal varlığının olması, kamu sektörü dışında olması, yani kamu sektörünün bir parçası olmaması, sahibine veya yöneticilerine kâr dağıtmaması, kârlarını kuruluşun amaçları ve misyonu için kullanmaları, kendi kendini yönetmeleri, özgürce karar alma ve uygulama yetkisinin olması, kamu amaçlarını destekleyici nitelikte olması, gönüllülük esasına dayanması, üyelik esasına dayanmaması şeklinde özetlenebilir (Aydın 2002: 40).

2.1. Vakıfların malvarlığı

Toplumda oynadığı önemli rolden dolayı vakıf hizmetlerinin yanında vakfın malvarlığı da büyük önem taşımaktadır. Yani vakfedilen kıymet, menkul veya gayrimenkulün getirişi, vakfın amacını gerçekleştirecek faaliyetler yapmasına yeterli olmalıdır. Hemen hemen tüm vakfiyelerde amaçlanan hizmetler ile onlara ayrılan malvarlıkları arasında gerçek bir dengenin bulunduğunu ve hatta şart koşulan hizmetlere fazlası ile gelir kaynaklarının ayrılmış olduğu bilinmektedir.

Günümüzde ise TMK Hükümlerine göre, 2004 yılı için vakıf kuruluş asgari malvarlığı tutarı; sosyal ve kültürel amaçlı vakıflar için yaklaşık olarak 376 milyar TL, eğitim ve sağlık amaçlı vakıflar için 564 milyar TL ve diğer amaçlı vakıflar için ise 940 milyar TL olarak belirlenmiştir (Karşılaştırmalı Rapor 2004: 1-3). Yani Türkiye'de yeni bir vakıf kurmak en az 250.000 Amerikan Doları ve zorlu bir tescil süreci gerektirir ki bu durum hayır etkinliklerinin yolunu açacak mekanizmaları geliştirmek isteyen küçük şirketler için caydırıcı olabilmektedir (Bikmen 2004: X 5).

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

Avrupa'da ise yeterli malvarlığının ne olduğu ülkelere göre değişmektedir. Ancak aşağıda belirtilen yöntemler, en yaygın olarak kullanılanlarıdır:

İlgili yasada açıkça belirtilen sabit tutar.

Kuruluşun amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli anavarlığın yeterli olması genel kuralı.

Başlangıçta mülk tahsisinin gerekmemesi.

Kuruluş sırasında sabit tutarda minimum sermaye yatırılması kuralının geçerli olduğu ülkelerde bu tutar 5000 ile 100.000 Euro arasında değişmektedir. Yasaları uyarınca en az anavarlık tutarı gereken ülkelerde geçerli tutarlar aşağıda belirtilmiştir:

Avusturya: Özel vakıflar (privatstiftung) için 72.670 Euro.

Belçika: Kuruluş sermayesi olarak 24.800 Euro yatırılması gerekmektedir.

Danimarka: Minimum kuruluş sermayesi olarak 34.000 Euro yatırılması gerekmektedir.

Finlandiya: Minimum kuruluş sermayesi olarak 25.050 Euro yatırılması gerekmektedir.

Liechtenstein: Minimum sermaye olarak 30.000 İsviçre Frangı (yaklaşık 19. 500 Euro) yatırılması gerekmektedir.

Bu ülkelere ek olarak Fransa'da da vakıf kurmak için sabit bir sermaye yatırılması gerekmektedir. Ancak Fransa yasalarına göre bu tutar, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında en yüksek tutardır. Devletin onayladığı vakıfların en az 762.000 Euro anavarlığa sahip olması gerekmektedir. Bu durumda bile Devlet Konseyi bir vakfın kuruluş sermayesinin amaçları için yeterli olup olmadığını tespit etme ve ek miktar yatırılmasını talep etme hakkına sahiptir.

Diğer bazı ülkelerde yasalara göre minimum sabit bir anavarlık gerekmiyip, kuruluş sırasında minimum varlığının vakfın amaçlarını karşılamak için yeterli olması gerekli görülmüştür. Örnek olarak Avusturya'da yasaya göre genel amaçlı vakıflar (stiftungen) için minimum sermaye kuralı yoktur; ancak sermayenin belirtilen amacı yerine getirmek için yeterli olması gerekmektedir. Aynı şekilde Almanya'da yasalar uyarınca minimum sermaye gerekmemektedir; ancak resmi makamlar bir vakfın varlıklarının, belirtilen amaçları yerine getirmek için yeterli olup olmadığını tespit etmelidir. Resmi makamlar genelde vakıfların en az 50.000 Euro sermaye ile kurulmasını gerekli görmektedir. İtalya'da da ilgili yasaya göre minimum sermaye gerekmemektedir; ancak resmi makamlar bir vakfın aktiflerinin belirtilen amaçları yerine getirmek için yeterli olup olmadığını tespit etmelidir. Bakanlık veya bölgesel düzeyde resmi makamlar farklı rakamlar uygulamaktadır. Bunlar içinde Bakanlığın gerekli gördüğü en yüksek tutar yaklaşık 100.000 Euro'dur.

İşin ilginç yanı, minimum sermaye kuralı ile ülkelerin kalkınma düzeyleri arasında doğru orantı bulunmamasıdır. Bazı Batı Avrupa ülkeleri çok özgürlükçü davranarak vakıf kurmak için kuruluş sermayesini gerekli görmemektedir. Örnek olarak Hollanda yasalarına göre vakıflar kuruluş sırasında mal tahsis etmek zorunda değildir, ihtiyaç duyulan varlıkların gerektiği zamanda temin edilmesi yeterlidir. Resmi makamlar vakıfları sadece gereken ana varlığa

sahip değil iseler ve kaynak oluşturamıyorlarsa denetlenmektedir; bu denetimin sonucunda vakfı tasfiye etmek için mahkeme kararı alınabilmektedir. İngiltere’de minimum sermaye gerekmemektedir. Ancak bir vakıf yeterli mali kaynaklara sahip değilse Charity Commission of Englandand Wales² tarafından tescili uzun süre geciktirilmektedir.

Son olarak, vakıf kurmak için yüksek sermayeye sahip olunması kuralı bulunan ülkelerde genelde üçüncü bir kâr amacı gütmeyen örgütlenme biçimi daha bulunmaktadır. O da, üyesi olmayan ve mal varlığı bulunmayan örgütler. Bunlar genelde başkalarından bağış alan veya gelir elde eden sivil toplum örgütleridir. Söz konusu sivil toplum örgütleri genelde hizmet sağlayan kuruluşlardır. Bunlar arasında fikir üreten örgütler (think-tank), sosyal hizmet örgütleri, kâr amacı gütmeyen üniversiteler ve eğitim merkezleri bulunmaktadır. Bu tür örgütlerin isimleri farklı olabilmektedir, örnek olarak Çek Cumhuriyeti’nde ve Macaristan’da yaygın olarak “kamuya yararlı şirket” ismi kullanılmaktadır (Karşılaştırmalı Rapor 2004: 1-3).

Netice olarak vakıfların önceden belirlemiş oldukları amaçları gerçekleştirmek için belirli bir miktar paranın tahsisi gerekmektedir. Ancak genellikle Batı ülkelerinde bu şartı yerine getirmek daha kolay ülkemizde ise miktarın yüksekliği dolayısıyla daha zordur. Çünkü bu kadar miktarın tahsis edilmesi her zaman mümkün değildir. Bu rakamın yüksek tutulması yozlaşmayı ortadan kaldırma düşüncesine dayanmaktadır. Oysa vakıf kurmayı alabildiğine kolaylaştırmak bir yozlaşma sebebi ise bu ölçüde zorlaştırmakta bu kurumu yokluğa mahkûm etmek anlamına gelmektedir. Esasen vakıf kurumunun yozlaşmasında, vakfa tahsis edilecek malvarlığının düşüklüğü değil; idarenin sivil oluşumlara menfi bakış açısı önemli rol oynamaktadır (Aydın 2004: 241). Batı’da sivil toplum kuruluşlarına olumsuz bakmak bir yana bu kuruluşlar, ülke kalkınmasının lokomotifi ve halkın taleplerinin yönetime yansımalarının önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Bu farkındalık kurumların hızla çoğalmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

2.2. Vakıfların bağımsızlığı

Vakıflar, kendi parasal kaynağı olan ve bunu kendi ihtiyacına göre kendi kararı ile kamu yararına projeler veya faaliyetler için harcayan kuruluşlardır. Bunlar, hükümetten ve diğer kamu kurumlarından tamamıyla bağımsız olup bağımsız müteveli heyetleri tarafından yönetilirler (Avrupa Komisyonu’nun ... Tebliği 2001: 4). Bu durum bizde de Batıda da böyledir (Kendall vd 1996: 15). XIX. asrın ilk çeyreğine kadar, ülkemizde vakıflar üç ana grupta toplanmaktadır. Bunlar; Osmanlılardan önceki İslam devletlerinden intikal edenevkâf-ı kadîme, mîrî arazinin temlik ile kurulan evkâf-ı irsâdiye ve Osmanlı tebasından hayırsever kimselerin kendi mülklerinden ayırdıkları mallarla tesis ettikleri evkâf-ı sahîhe-i lâzimedir.

Bu vakıf türlerinden her biri, vakfiyelere göre, vakfiyeleri olmayanlar da eski teâmullere göre, ayrı hükmi şahsiyetler olarak faaliyetler göstermişlerdir. Evkâf-ı İrsâdiye ile evkâf-ı kadîmenin bir kısmı dışında kalan, diğer vakıflar üzerinde hükümetlerin doğrudan müdahalesi olmamıştır.

2 Charity Commission of Englandand Wales: 1993 yılında kurulan ve bakanlıklardan bağımsız bir kamu organıdır. Başkam, güncel bilgileri parlamentoya bildirmekten sorumlu olan bakan tarafından atanır. Commission, bakanlık ile yakın ilişkide çalışır; yasama sürecine girdiler sağlar ve STK’lar için; kanun ile uyumunu sağlamak, kötü uygulamaları ve suiistimalleri engellemek, etkin yasal, mali ve yönetim çerçevesi içinde daha iyi çalışmasını sağlamak, ekonomik ve yasal gelişmelere uyumu sağlamak, iyi yönetim ve hesap verilebilirliği geliştirme alanlarında hizmet verir.

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

Kadı huzurunda yapılan murafaalı duruşma sonunda, şer'îye sicillerine yapılan tescilin haricinde, merkezî bir tescil makamı bulunmadığından evkâf-ı sahihe-i lâzimededen birçoğunun varlığından merkezî hükümetin haberi bile olmamaktaydı (Elmalılı 1973: 112-116). Bu vakıflar, vakıf kurucularının belirlediği esaslara ve yerinden yönetim esaslarına göre yönetilmekteydiler.

Günümüzde ise TMK Madde 106 uyarınca Genel Kurul toplantılarında VGM temsilcisinin bulundurulması zorunludur. Bu durum vakıfların bağımsızlığına gölge düşürmektedir. Avrupa'da ise Hükümet temsilcilerinin özel gönüllü kuruluşların genel kurul toplantılarına katılmaları, Avrupa standartlarına aykırı bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, böyle bir kural, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun kesin ihlali anlamına gelmektedir. (Madde 8 çerçevesinde koruma altında olan özel hayatın korunması hakkı.)

AB ülkeleri genel olarak, kurul toplantılarının vakıf ve sivil toplum örgütlerinin özel ve kendi işlerine yönelik faaliyetleri olduğunu benimsemiştir. Hükümet yetkilileri nasıl ticari şirketlerin yönetim kurulu toplantılarına katılmıyorlarsa aynı şekilde vakıf kurul toplantılarına katılma hakkına da sahip değillerdir. Denetim konusundaki yaklaşım farklılıklarına rağmen, Avrupa ülkeleri, vakıf ya da STK'ların kurul toplantılarına hükümet katılımını zorunlu kılmamakta ve izin vermemektedir.

Gerçekten de, bu görüş Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu konu ile ilgili doktrini tarafından da desteklenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konvansiyonu'nun 8. Maddesinde³ "özel hayat" ve "ev" kelimelerinin mesleki veya ticari faaliyet yada tesisleri kapsayacak şekilde genişlemesinin "8. Maddenin, bireyi kamu makamlarının keyfi müdahaleleri karşısında korumak olan temel amacı ve hedefiyle tutarlı ve uyumlu" olduğunu beyan etmiştir. Avrupa Konvansiyonu'nun 8. Maddesinin mesleki ve ticari tesisler için de geçerli olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, bu maddenin, vakıflar da dahil olmak üzere gönüllü ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar için de aynı ölçüde geçerli olduğu sonucuna varılabilir. Bu nedenle, 8. Madde, hükümetin, (vakıflarda dâhil) STK'ların genel kurullarda dahil olmak üzere yönetim organlarının toplantılarına katılmasına engel teşkil etmektedir (Karşılaştırmalı Rapor 2004: 3-4).

Batı'da vakıf benzeri kurumların İslam dünyasına nispeten daha bağımsız olması gelişmeleri için önemli bir sebep teşkil etmiştir. Vakıf benzeri kurumlara güven duyulmaktadır. Temel kabul bu kurumların faydalı sivil toplum kuruluşu olduğu yönündedir. Yani öncelikle ve öncelikle güven esas alınmıştır (McInay 1998: 3).

2.3. Vakıflarda gönüllülük esası

Vakıflar, başlangıçta tamamen gönüllülük esasına dayanan bir hizmet anlayışını benimsemiş bir özel hukuk kurumudur. Bunlara katılım için herhangi bir zorlama olmadığı gibi aidiyet bakımından kamu kurum ve kamu mallarıyla ilgileri de yoktur. Kamusal yönetimin vakıflar üzerinde sadece kontrol yetkisi vardır.

3 Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun 8. Maddesi şu şekildedir: (1) Herkes, birbirinin özel ve aile hayatına, hane yaşamına ve yazışma özgürlüğüne saygılı olmalıdır. (2) Yasaların gerektirdiği ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik menfaatlerinin, kamu güvenliğinin ve ülkenin ekonomik ferahının korunması, suç veya kargaşanın önlenmesi, toplumsal sağlığın ve ahlaki değerlerin korunması ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olduğu durumlar haricinde bu hakkın kullanılmasına kamu makamları müdahale edilemez.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde, bilhassa Tanzimatla birlikte Batılılaşma sürecinin bir uzantısı olarak, merkezileşme anlayışı her alana yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak vakıfların yönetimi de tedricen merkezileştirilmiş ve vakıfların yönetimi yanında birçok vakfın mülkiyeti üzerinde de kamu adına merkezi yönetimin tasarruf hakkı olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Öztürk: 2004: 63-68).

Günümüz dünyasında ise çağdaş demokrasiler başlıca üç sektöre ayrılırlar:

Birincisi, tüm çalışanları genel veya katma bütçeler ile belediyeler ve diğer kamu bütçelerine bağlı kamu hizmeti görevlilerinden oluşan "birinci sektör"dür. Buna kamu sektörü de denir.

İkincisi kâr amaçlı özel sektördür. Devletin ekonomik gücünü esas bu sektör oluşturur. İşveren ve işçi sendikaları ve konfederasyonları ile odalar ve borsalar da bu sektöre ait kuruluşlardır.

Üçüncüsü ise vatandaşların, kâr paylaşma amacı gütmeksizin, gönüllü olarak kamu görevlerine iştirakini sağlayan vakıf ve dernek gibi gönüllü kuruluşlardan teşekkül eden üçüncü sektördür.

Çağdaş demokrasilerin önemli bir özelliği, katılımcı ve çoğulcu olmasıdır. Katılımcılığı ve çoğulculuğu sağlamakta vakıf ve derneklere önemli görevler düşmektedir. Şöyle ki, vatandaşların gönüllü olarak kamu görevlerine malvarlığı ile katılımı oluşturan örgüt vakıftır; düşünce ve emek bağlamında örgütleyen ise dernektir. Birincisi daha çok nakdi diğeri ise fikri düzeyde gerçekleşmektedir (Türkiye Üçüncü Sektör... Beyannamesi, 1994: VII; Baloğlu 1994: 3). İslam dünyasında bu kurumların, tamamen gönüllü ve ulvi gayelerle yüzyıllar boyunca hizmetler verdiği bilinmektedir.

Vakıf benzeri kurumların çalışmalarında mevcut servetin işletilmesinin yanında, gönüllü hizmet kabul etmek ve bunları değerlendirmek suretiyle maddi varlığını ve hizmetlerini çok büyük ölçüde genişletmek imkânı mevcuttur. Batı ülkelerinde ve özellikle Amerika'da sosyal hizmetlere ayrılan paraların yanında gönüllü hizmetlerin nakdi değere dönüştürülerek ifadesi de büyük bir tutarı oluşturmaktadır. Mesela Amerikan Kızılhaç'ının Milli Gönüllüler Şubesi müdiresi Mis. Robert Wilson'a göre sosyal davalara kendini vermiş gönüllü olarak çalışan Amerikan kadını 20 milyondur (1. Sosyal Hizm... 1959: Tuncay 1984: 312) Bunlar haftada en az 3 saat fahri hizmet görürler. Bu şekilde sosyal hizmetlere tahsis edilmiş olan saatler asgari ücret üzerinden hesaplanarak para ile ifade edilecek olursa yılda 2 milyar 250 milyon \$ gibi büyük bir rakam karşımıza çıkmaktadır. Amerikan Eski Cumhurbaşkanı Eisenhower, bu gönüllü kadın topluluğu için "Cemiyetimizin büyük şerefi ve Birleşik Devletlerin silahlı kuvvetlerinin cümlesinden beş defa daha önemlidir" ifadesini kullanmıştır.

Bizim ülkemizde ise nüfusa kültürel ve sosyal seviye farkına göre bunun yüzde ve hatta binde biri sağlanabilse, ülke imkânlarına göre çok büyük bir meblağa ulaşılabilir (Tuncay 1984: 312; Koç 2002: 15).

2.4. Vakıflarda kurbet kasdı

İslam Hukukuna göre vakıflarda amacın kurbet kasdına uygun olması gerekmektedir. Vakfın meşruiyetinde yatan asıl sebep, sürekli sadaka anlamına gelen, vakıfla hayır cihetlerine tasaddukta bulunarak Allah'a yaklaşması gayesidir. Bu yüzden İslam hukukçuları vakfın amacının kurbet olmasını yani sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasını şart koşmuşlardır (Kubeyî 1977: I 34, 396; Akgündüz 1996: 234). Bu sebeple; vakıf işlemlerinde kurbetkasdının sadece "vâkıfın inancı"nda "sübjektif" olarak gerçekleşmesi yeterli görülmemiştir. Yargı organını normatif denetiminin sağlanabilmesi ve vakfın amacının meşru olup olmadığının denetlenebilmesi için, kurbetin "objektif" gerçekleşmesi; diğer bir ifade ile İslam'a göre de somut vakıf kurma işlemindeki "tahsis" in "tasdik edilebilmesi" aranmıştır.

Uyulması gereken ikinci ilke "mahfuz hisseye riayet" dir. İslam Hukuku'na göre, ölüme bağlı işlemlerde bir kimse ancak terekesinin üçte birinde tasarruf edebilir. Gerisi mirasçılarının iznine bağlıdır.

Her iki ilke açısından da bazı sapmalar ve kanuna karşı hileler müşahede edilebilir. Bu istisnai durumlar bir tarafa bırakılacak olursa, İslam Hukuku ile Batı Hukuku bu açıdan karşılaştırıldığı takdirde, Hatemi çok genel bir çerçeve içinde şu tespiti yapmaktadır. "İslam Hukuku; "birr" ve "takva" doğrultusunda oldukça ve mirasçılarının haklarına da riayet edildikçe, "gönüllü kuruluşlar" şeklinde ifade edilmeye başlanan girişimlere daha elverişli bir ortam hazırlamıştır. Osmanlı Türk Hukuku'ndaki gelişme de bu iki temel ilke açısından gözlemlenmelidir: "Şahıs toplulukları"na da amaçları "birr" ve "takva" yönünde olmak şartı ile cevaz verildiği halde, İslam Pozitif Kamu Hukuku uygulamasındaki önemli sapma açısı ve bu açının gitgide büyümesi, şahıs topluluklarının tüzelkişiliğinin belirginleşmesini önlemiştir. Bu da "vakıf" türünden tüzelkişiliğin büsbütün güçlenmesine yol açmıştır. Batı'daki ve özellikle Katolik Dünyasındaki tarihi gelişim ise farklı olmuştur. Vakıf türünden ayrı ayrı tüzel kişilikler yerine başta "kilise" manevi şahsiyetine, birde kilisenin tanıdığı "tarikat" manevi şahsiyetlerine yapılan "yükümlü bağışlamalar", vakıf türünden tüzelkişiliğin belirginleşmesini önlemiştir. Ancak, Protestanlık (reformation) hareketinden sonra, Cermen Hukuku'nda geliştirilen "stiftung" kurumu ortaya çıkabilmiştir.

İslam Hukuku'nun özellikle "kurbetkasdı" yönünden getirdiği ilke ve düzenlemeler, "gönüllü kuruluşlar" ın, örgütlü özel çıkar gurupları (baskı gurupları) haline dönüşmesini önleyici tedbirlerin başında gelmektedir. Zira İslam dünyasındaki vakıf müessesesini, diğer hukuk sistemlerinden ayıran en önemli fark gaye farkıdır. Vakfın meşruiyetinde yatan asıl sebep, kişinin vakıf yoluyla tasaddukta bulunarak Allah'a yaklaşma gayesidir. Bu gayeye her zaman riayet edildiğini söylemek mümkün olmasa da genel itibariyle insanlar bu hususa dikkat etmişlerdir (Hatemi 1996: 15; Akgündüz 1990b 85). Ayrıca İslam hukukuna göre kurulan vakıflardaki manevi sorumluluk anlayışı Batıdaki vakıflarda bulunmamaktadır. Mesela dua, beddua ve lanete uğrama korkusu bağlamındaki yaptırımı, Batı hukuk kültüründeki vakıf kurumunda görmek pek mümkün değildir (McInay 1998: 34).

3. Vakıfların bugünkü durumu bakımından

3.1. Sektörün büyüme ve gelişmesi

3.1.1. Nitelik olarak

Günümüzde vakıf benzeri kurumlar, Avrupa'da ve bilhassa Anglo-Sakson ülkelerde çok daha fonksiyonel olup, her geçen gün daha da değeri anlaşılmakta, sayıları artmakta ve hacimleri genişlemektedir. Prof. Ernest Renter'in bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Vakıflar hemen her ülkede mevcut olup önemli role sahiptir. Hele Anglo- Sakson ülkelerinde vakıfların rolü çok daha benimsenmiş bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki kamu hizmetleri ve bunları yerine getirmek için yapılan masraflar ile Avrupa'da bilinegelen durum arasında bir mukayese bile yapılamaz. Anglo-Sakson ülkelerinin hemen her tarafında genel vakıfların kamu hizmetlerine mahsus binaların yükseldiği görülür. Devlete ve komüne ait kamu hizmetlerinin ifası konusunda bu gelişmeler alınmadan yapılacak mukayeseler doğru olmayan neticelere varır. Avrupa'da dinî mahiyette olan vakıfların yanında kamu hizmetleri vakıfları, aile vakıfları, büyük endüstri muhitlerinde sosyal işleri ifaya tahsis edilen vakıflar, araştırma enstitüleri için vakıflar ve komün vakıfları da yer almaktadır.

Bazı belirli gayeler için sarf edilen ilk paraları vakıflar temin ederler. Genellikle tanınmış vakıfların verdiği heyecan ile ma'şeri vicdan uyanmış ve vakfın harekete geçirdiği bu faaliyet sonraları kamu idaresinin sürekli olarak ele aldığı bir görev haline gelmiştir. Buna paralel olarak şehirlerde yardım müesseseleri çoğalmıştır.

Batı'da⁴beledî vakıflar da büyük hizmetler üstlenmiş bulunmaktadır. Özellikle Almanya'da Beledî vakıflar sisteminin çok eski bir tarihi vardır. Genellikle vakıf bütçeleri şehrin asıl bütçeleri ile karıştırılmamakta ve statülerinin kendilerine yüklediği hizmetlerin icrasına tahsis edilmektedir.

Şehirliler, kamu işlerinin bu çalışan kolunu vakıflarla birlikte faaliyete getirip işlettikleri oranda, şehir idaresi fiili olarak vakıf kaynaklarından istifade edebilir. Bunun neticesi olarak da vergi ihtiyacında bir hafifleme görülür.

İsviçre kanunlarında da beledi vakıflar benzer şekilde faaliyetler göstermekte ve şehirlerin daha düzenli ve istikrarlı bir şekilde büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır (Tuncay 1984: 308).

Günümüzde bunların ötesinde artık devletlerarası, devletler üstü oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Belli problemleri çözmek için çok önemli sivil toplum ağları kurulmaktadır. Mesela Avrupa Genişleme Ağı adı ile sivil toplum ağları kurulmuştur. Yine Amerika ve Avrupa'da Sivil toplum merkezleri kurulmaktadır. Filantropik organizasyonlar, yani üçüncü sektör kuruluşları nasıl yönetilir diye sertifika programlarının ötesinde özellikle lisansüstünde derece programları çıkmaya başlamıştır. Bu alanda bizde üçüncü sektör vakfının bu anlamda hizmet oluşturma çabaları mevcuttur (McInay 1998: 8-14).

4 Alman şehir idarelerinin tasarrufunda bulunan mülklerin büyük bir kısmı vakıflara aittir. Bunlar ya doğrudan doğruya vakıflara ait mülklere (bilhassa ormanlar ve ekilebilir topraklar) ya da şehirlerin vakıf sermayesini yatırmış oldukları emlaktır. Şehir hizmetlerinden birçoğunu yerine getirebilmek üzere (özellikle şehirlerdeki yeni gelişmeler ve mesken kurmaya yardım amacına yönelik) şehir idarelerinin ellerinde yetecek kadar arazi ve arsa stoku bulundurmaları gerektiği içindir ki bu işletme şekli bir hayli yaygınlık kazanmıştır. (Tuncay 1984: 307).

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

AB'de vakıflar ve diğer gönüllü kuruluşlar, 1980-1990 yılları arasında yeni istihdam oluşturma hususunda Fransa ve Almanya'da önemli gelişme kaydetmiştir. Fransa'da gerçekleştirilen her yedi işten birisi ve Almanya'da her sekiz işten birisi bu sektör tarafından oluşturulmuştur. Bu göstergeler, Avrupa'da kâr amacı gütmeyen sektörün sadece insanların yaşam kalitelerini artırmakla kalmadığını; aynı zamanda ekonomik büyümeye ve istihdama katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu gerçekten önemli bir bulgudur. Yurdun her köşesinde birçok gönüllü kuruluş ve vakıf, işsizlerin eğitimi ve yeniden eğitime tabi tutulmasıyla ilgilenmekte, bazen zor durumda bulunanlara, bedensel engellilere, problemlili gençlere ve şu veya bu sebeple bir iş kolunda form tutturamayanlara yardım etmektedirler (Taylor vd. 1996: 22; Sağlam 2002: 47).

Ülkemizde ise sektörün hukuki, idari ve mali bakımdan birikmiş problemlerine çözümler beklenirken, vergi yasalarındaki değişiklikler ve yayınlanan tebliğler vasıtasıyla sektörün gelişmesi, dünya gidişatının tersine yavaşlatılmıştır (Öneriler Paketi TÜSEV 2000: 2). Ancak Son dönemde Türkiye şartlarındaki bazı değişiklikler vakıflar açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Devletin tutumundaki olumlu değişim, gerek Sivil Toplum Kuruluşu - devlet işbirliğini teşvik eden yeni yasal düzenlemelerde (örn. yeni Vakıf Yasası), gerekse devletin bireyler ve iş çevrelerinden eğitim ve sağlık gibi alanlarda yardım almak amacıyla getirdiği teşviklerde kendini göstermektedir. Özel sektör nezdinde, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının, vatandaşlar nezdinde ise gerek sosyal sorumluluk gerekse vakıf benzeri kurumlar yoluyla kalkınma ve demokratikleşme süreçlerine katılım gibi anlayışların gelişmesi de ayrıca olumlu bir gelişmedir. Bireysel düzeyde vatandaşların gönüllü kuruluşlara katılım düzeyleri düşük olsada her iki vatandaştan birinin Sivil Toplum Kuruluşlarının toplumsal meselelerin çözümünde etkili olabileceğini düşünmesi de ümit vericidir (Bikmen vd. 2006: 178).

3.1.2. Nicelik olarak

Türkiye'de eski vakıflar dâhil 9.326 vakıf mevcuttur. Vakıf benzeri kurumların sayısının en çok olduğu ülke İsveç olup 20 ile 30 bin arasında bir sayıya sahiptir. Belçika'da 310, İngiltere'de 8.800, Danimarka'da 14.000, Fransa'da 404, Almanya'da 8.312, İtalya'da 1.300, Yunanistan'da 500, Hollanda'da 1.000, İspanya'da 6.000, İsviçre'de 8.000 vakıf bulunmaktadır.

Diğer bir açıdan her 100 bin kişiye düşen vakıf sayısı itibariyle durum şöyledir Türkiye'de her 100 bin kişiye 16 vakıf düşmektedir. İsveç'te 200, Norveç'te 68, Danimarka'da 272, Fransa'da 1, Almanya'da 10, Yunanistan'da 5, İtalya'da 2, Hollanda'da 5, İspanya'da 15, İsviçre'de 111 vakıf düşmektedir. Bu tablo nüfusa oranla toplumun vakfa olan ilgisini göstermektedir (Aydın 2002: 40).

Avrupa'da vakıflar ve gönüllü kuruluşlar yaklaşık 100 milyon insanı ilgilendirmektedir. Bu da toplam AB nüfusunun üçte biri anlamına gelmektedir. Bir toplumda sivil toplum, bireysel hakların fiilen harekete geçirilmesi için önemlidir. Bu da büyük ölçüde vakıflar ve diğer gönüllü kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Avrupa'da faaliyet gösteren derneklere ek olarak, sosyal ve çevre vakıfları ve diğer gönüllü kuruluşlar ile farklı ulusal ve uluslararası vakıfları ve diğer gönüllü kuruluşları ortak çatı altında toplayan şemsiye kuruluşlar da mevcuttur. Gençlerin eğilimleri ile ilgilenen Avrupa Gençlik Forumu, kalkınma alanında faaliyet gösteren Liaison Group of Development NGO, Aile ve

Sosyal refah sahasında çalışmalar yapan COFACE, Avrupa Kadın Platformu veya Avrupa Vakıf Merkezi gibi yapılardan da söz etmek mümkündür.

Amerika'da ise 750. 000 kâr amacı gütmeyen kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların faaliyet giderleri 1996 yılında 433 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı zamanda kâr amaçsız sektör Amerika'nın 80 milyon çalışanı ile en çok insan istihdam eden sektörüdür (Sağlam 2002: 47).

3.2. Vakıflarla ilgili çalışmalar

Günümüzde sivil toplum alanı, çok hızlı bir şekilde gelişmekte ve büyümektedir. Bu gelişme ve büyümeye paralel olarak da bu sahada yapılan çalışmalar, ülkeler arası karşılaştırmalı bir şekilde artmakta ve gelişmektedir. Bu bağlamda, merkezi Londra'da bulunan London School of Economics'te başlatılan 19 Avrupa ülkesinin katıldığı, Avrupa'da Vakıflar Projesi iki yıl kadar süren önemli bir çalışma olarak değerlendirilmektedir (Aydın 2002: 39).

Batılı iktisatçılar, kâr amacı gütmeyen, şirket statüsünde olmayan ama bir yandan da çok faydalı işler yapan bu kurumları ciddi olarak incelemeye almışlardır. Johns Hopkins projesi de bu amaçla ortaya çıkmıştır. Lester Salamon liderliğinde Johns Hopkins Üniversitesi, Institute of Policy Studies Batı başta olmak üzere bütün dünyada vakıfların, nasıl çalıştığı üzerinde gayet ciddi araştırmalar yapmaktadır. Ne yazık ki engin vakıf geleneğine sahip olmamıza rağmen bu projeye dâhil olmayan nadir ülkeler arasında yer almaktayız. Bu projenin dışında kalmamız dolayısıyla kendi vakıf sistemimizi global anlamda diğer ülkelerle mukayese imkanından büyük ölçüde mahrum bulunmaktayız (Çizakça 2002: 36).

Dernekler, vakıflar ve diğer kâr amacı gütmeyen kuruluşlar için kolaylaştırıcı bir çevre geliştirmeyi amaç edinen SEAL (The Social Economy and Law) projesi, Avrupa'nın gündeminde bulunan yasal gelişmeler hakkındaki bilgilerimizi arttırarak yasal reform sürecini iyileştirmeye çalışmaktadır.

EFC (European Foundation Centre), Avrupa Vakıf Merkezi 1989'da kurulmuştur. Merkezi Brüksel-Belçika'dadır. Avrupa Topluluğu düzeyinde önde gelen vakıfları ve bağımsız olarak başta bulunan kuruluşları temsil etmek ve faaliyetlerini takip etmek için kurulmuştur. EFC çeşitli Avrupa ülkelerinin vakıf birlikleri arasında iletişim ve işbirliğini yaymakta ve bu amaçla konferanslar, forumlar, toplantılar düzenlemekte ve vakıf federasyonları ile ortak iletişim merkezleri kurulmasını teşvik etmektedir (Kendall vd. 1996: 42).

Council On Foundations (ABD Vakıflar Konseyi): 1949'da kurulmuştur. Merkezi Washington'da bulunmaktadır. Toplam 1300'ü aşkın bağış yapan vakıf ve kuruluşu bir araya getirerek daha sorumlu ve etkin hayır işleri yapmalarını teşvik etmektedir.

ABD Vakıflar Konseyi, uluslararası programlarına 1983 yılında başlamıştır. Bu programların amacı, konsey üyelerinin kendi ulusal sınırlarının ötesinde başarılı hayır faaliyetlerinde bulunmalarını sağlamak; ABD dışında 3. sektörün gelişmesini desteklemek; en önemlisi, bağış yapan vakıf ve özel kuruluşların yerel ve uluslararası sorunların birbirleriyle bağlantılarını daha iyi anlamalarını sağlayarak ülke dışında bağışlara yönelmeleri hususunda teşvikte bulunmaktadır.

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

CIVICUS-World Alliance for Citizen Participation (Dünya Vakıf ve Dernekler Birliği): 1991 yılında kurulmuştur. Merkezi, Washington D. C. dedir. CIVICUS dünyanın her tarafından gönüllü çalışma ve hayır faaliyetleri yoluyla topluma hizmet etmek isteyen uluslararası kuruluş ve bireylerin meydana getirdiği bir birliktir. Amacı, sivil eylemle sonuç almak olgusunu geliştirmek ve güçlendirmektir. Bütün üye vakıf ve dernekleri ile bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyede bilgi ve deneyimleri bir araya toplayıp, paylaşmayı hedefler (McInay 1998: 8-10). Çeşitli üniversitelerde yapılan araştırmalar ve özel çalışmalar ayrı tutulacak olursa bizde de VGM'nün yaptığı çalışmaların dışında organizasyon, araştırma - geliştirme ve Avrupa ile entegrasyon anlamında çalışmalar yapan TÜSEV ve TÜSEV'e bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Sivil Toplum Endeks Projesi (STEP)⁵ ve buna benzer kuruluşlar mevcuttur.

3.3. Gelir kaynakları ve harcamaları

Johns Hopkins Üniversitesi üçüncü sektörün⁶ durumu hakkında en büyük araştırma merkezlerinden birine sahiptir. Daha önce 22 ülkede yapılan araştırmaları vardır. Bu sayı şimdi 40'ı aşmış durumdadır. Türkiye henüz sisteme entegre olamamıştır. 1995 yılı itibariyle bu 22 ülkede yapılan araştırmada üçüncü sektörün gayri sâfi milli hasılası 1.1 katrilyon dolardır (Aydın 2002: 39). Toplam gelirlerin yüzde 47'si hizmet gelirlerinden oluşmaktadır. Yüzde 42'sinde de kamu katkısı söz konusudur. Bağışların toplam gelir içerisindeki payı ise yüzde 11'dir.

ABD'deki Ford Vakfı, 15 milyar dolar malvarlığı ile dünyanın en büyük vakıfları arasında yer almaktadır. ABD yasaları vakıfların her yıl amaçları doğrultusunda, bir önceki yıl sahip oldukları varlıklarının %5'i kadar harcama yapmalarını şart koşmaktadır. Bu kanuna göre Ford Vakfı, yıllık 700-750 milyon dolar harcama yapmaktadır. Bizde ise vakıflar sahip oldukları varlıklarının %80'ini harcamak zorundadır. Buda vakıfları gerçekten çok zor durumda bırakmaktadır (Koç 2002: 15).

Osmanlı bütçe çalışmalarına bakıldığı zaman devletin harcamalarının hemen hemen tamamının askeri alanlara gittiği ve devletin hizmet sektörüne fazla harcama yapmadığı görülecektir. Çünkü o dönemde hizmetleri ifa eden devlet değildi. Bu hizmetlerin, eğitimden sağlığa, kültürden imara kadar hepsini vakıflar yerine getirmekteydi. Bugün de devlet bu hizmet sektöründen elini çekebilir, rolünü azaltabilir. İyi çalıştırılması durumunda eskiden olduğu gibi bu tür hizmet alanları yine vakıf vb. oluşumlara bırakılabilir.

5 Metodolojisini CIVICUS'un sağladığı Sivil Toplum Endeks Projesi (STEP), sivil toplumun değerlendirilmesini amaçlayan bir 'aktif-araştırma' projesidir. Endeksin hedefi; kalkınma ve yönetimde sivil toplum rollerinin kabul gördüğü, saygıyla karşılandığı ve tam anlamıyla yerine getirildiği bir toplum;amacı ise sivil toplumu, yönetim ve kalkınmadaki rolünü gerçekleştirebilecek düzeyde güçlendirmektir. STEP tarafından, ülkemizdeki sivil toplumun yapı, ortam, değerler ve etki boyutlarına yönelik derinlemesine bir araştırma gerçekleştirilmektedir. En önemli sorunlarımız arasında yer alan Düşünce ve İfade Özgürlüğü, İşsizlik ve Ulusal Bütçe, STEP çerçevesinde ayrıca ele alınmakta, sivil toplumun bu üç konuda kamu politikalarını etkileme boyutu değerlendirilmektedir. CIVICUS (Vatandaş Katılımı İçin Dünya İşbirliği), Üçüncü Sektör; vakıf ve dernek gibi kâr amacı gütmeyen bütün oluşumları içine almaktadır. Sadece vakıflarla birebir örtüşen bir kavram değildir. Vakıflar, dernek vb. kurumlara birlikte Üçüncü Sektör çatısı altında değerlendirilmektedir. Adına üçüncü sektör denen bu kuruluşların özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır: 1. Bu sektöre dahil kurumların mal varlığı olmalı 2. Anlamlı ve sürekli bir yapıya sahip olmalı 3. Özel olmalı, kamu sisteminin bir parçası olmamalı 4. Kendi kendini yönetebilmeli, özgürce karar alma ve uygulama yetkisi bulunmalı 5. Kâr dağıtmamak 6. Gönüllülük esasına dayanmalı 7. Üyelik esasına dayanmamalı (Dernek gibi üyeliğe dayanmamalı)8. Kamusal amaçları destekleyici mahiyette olmalı. (Bk. Aydın 2002: 41; Sağlam 2002: 46)

Sosyal devlet düzeni anlayışı doğrultusunda yapılan araştırmalar, Batı ülkelerinde devletin ve belediyelerin gördüğü sosyal hizmetlerin genişlemesi nispetinde sosyal derneklerle vakıfların hizmetlerinin de onunla doğru orantılı olarak arttığını göstermektedir.(Tuncay 1984: 306, 307). Çünkü Batı ülkelerinde de bir memleketin medenilik ve gelişme seviyesi sosyal hizmetlerin çeşitli sahalarda kaydettiği ilerlemeyle ölçülmektedir.

AB komisyonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre vakıf ve benzeri kuruluşların üye ülkelerdeki yıllık toplam harcamalarının tutarı 127 milyar Euro'dur. Örneğin İtalya'nın 17 milyar, Fransa'nın 31.3 milyar, İngiltere'nin 36.6 milyar ve Almanya'nın 42.2 milyar Euro harcaması vardır.

Bu harcamalar GSMH'nin yüzdesi olarak değerlendirildiğinde ise İtalya'da %2, Fransa'da %3.3, Almanya'da %3.6, ve İngiltere'de %4.8'dir.

Ortalama bir kuruluş için toplam yıllık harcama 31.149 Euro'dur. Bunun 27.743 Euro'su ücretlere, 465 Euro'su yönetime ve 1.044 Euro'su diğer masraflara gitmektedir. Küçük kuruluşlar bu ortalamanın altında, büyük kuruluşlar ise bu ortalamanın üstünde harcama yapmaktadırlar.

3.4. İstihdam

22 ülkede yapılan araştırmada üçüncü sektör, 18.8 milyon çalışanla istihdam bakımından en önde yer almaktadır. Bu rakam; işsizliğin olduğu bir ortamda işsizliğin çözümü bakımından önemli bir veridir. Toplam istihdamdaki payları itibariyle ele alındığında; Almanya'da sektörün toplam istihdamın %3.7' sini, toplam hizmet istihdamının %10'unu oluşturmaktadır. Bu da bir milyon insan demektir. Kâr amacı gütmeyen sektör bilhassa sağlık alanında önemlidir. Hastanede ayakta tedavi görenler sektör tarafından tedavi edilenlerin %40'ını, yatarak tedavi olanların %60'ını karşılamaktadır.

Fransa'da sektör toplam istihdamın %4.2'sini ya da hizmet sektöründeki tüm çalışanların %10'unu kapsamaktadır. Toplam istihdam gücü 800.000 kişiden oluşmaktadır. Kamu yararına çalışan kuruluşlar, yatılı hastaların yarıdan fazlasını, ilk ve ortaokul öğrencilerinin ise % 20'sinin bakımını üstlenmiş durumdadır.

İtalya'da toplam istihdamın yaklaşık olarak %2'si veya hizmet sektöründe istihdam edilenlerin %5'den fazlası bu sektörde istihdam edilmektedir. Daha çok sosyal hizmetlerde faaliyet gösteren sektör yaklaşık 400.000 kişiyi istihdam etmektedir. Çocuk yuvalarının %20 'si ve yatılı bakım isteyenlerin %40'ı kâr amacı gütmeyen kurumlar tarafından üstlenilmiş bulunmaktadır.

İngiltere'de sektördeki istihdamın %4'ü, hizmet sektöründe ise %9'dan fazlası mevzu bahisdir. Alanda 900.000 kişi istihdam edilmektedir. Vakıf vb. kurumlar özellikle araştırma ve eğitim alanında önemli hizmetler sunmaktadır. Kolejlerin tümü, ilk ve ortaokulların ise %22'si kâr amacı gütmeyen kuruluşlarca yönetilmektedir (McInay 1998: 15; Komisyonu'nun Tebliği 2001: 6).

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

Hollanda'da çalışanların %12'si, İrlanda'da 11'i, Belçika'da 10'u, İsrail'de 9.7'si bu sektörde çalışmaktadır. 22 ülke ortalaması %'de 5'tir. Yani her 100 kişiden 5'i bu sektörde istihdam edilmektedir (Aydın 2002: 40).

Bu rakamlar vakıfların durumunun iyi olduğu dönem olan Osmanlı ile mukayese edildiğinde, bu kurumların o gün için bugünkü Amerika ve Batı dünyasından çok ileride olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira, Osmanlı'nın yükselme dönemlerinde bir asırlık zaman dilimi içerisinde ihtimali sondaj metoduyla seçilen belli sayıdaki vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar sonunda elde edilen verilerin genele teşmil edilmesi suretiyle ulaşılan verilere göre; Osmanlı ekonomisinin XVII. yüzyılda yaklaşık olarak %16'sı, XVIII. yüzyılda %27'si, XIX. yüzyılda ise %16'sı vakıfların elinde bulunuyordu (Öztürk: 2004: 41). Bu yönüyle Osmanlı'da vakıf, bugün vakıf cenneti diye nitelendirilen ABD'den daha ileri seviyede bulunmaktaydı. Bugün bu müessese Avrupa'da ve bilhassa Amerika'da oldukça gelişmiştir. Amerika'ya vakıf cenneti diyen sosyal siyasetçiler de çok sayıdadır. Gerçekten bugün Amerika'da hastanelerin büyük bir kısmı, üniversitelerin ve müzelerin büyük kısmı vakıfların malıdır ve vakıfların yönetimindedir (Akgündüz 1990: 196; Yazgan 1977: 15). Bu gelişmelere rağmen, günümüz Amerika'sında, Üçüncü sektör kuruluşlarında ülke toplamının ancak %10'u çalışmaktadır (Gömüş 1996: 23).

Verilen bu istatistikler göstermektedir ki vakıflar Osmanlı döneminde, serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre faaliyet gösteren her biri ayrı hükmi şahsiyeti haiz, devletin yükselme ve duraklama dönemlerine paralel olarak hizmet çerçevesi genişleyip daralan, toplum ve devlet hayatımızda sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yönlerden belirgin bir potansiyele sahip bir sektör haline gelmiştir. Bu sayede eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık ulaşım ve güzel sanatlar gibi bir toplumun insani hasletlerini geliştirerek, onu başarıya ulaştıracak birçok müessesenin kurucusu ve işleticisi olmuş ve adeta o dönemde hem ferdi ve hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir (Öztürk: 2004: 42).

3.5. Denetim ve kontrol

Paranın çok olduğu yerlerde genellikle yolsuzluklardan da söz edilir. İslam dünyasında devlet, bir taraftan vakıf kurucusunun şartlarına uyarken ve vakfın özerkliğini zedelememeye çalışırken diğer taraftan da denetim ve kontrol mekanizmasını çalıştırarak kurumun sağlıklı büyümesini sağlamıştır. Burada devlet, önemli iki mekanizmayı oturtmuştur. Birincisi, velev bir akçelik bir görev de olsa bir vakıftan birisine görev verilse, devlet onun için bir berat vermek zorundadır. Bu şekilde bir kuruluşluk vakfın dahi, devlet tarafından tutulan kaydı bulunmaktadır. Bu önemli bir denetim mekanizmasıdır. İkinci bir husus ise vakıfların yıllık muhasebesini devlet istemektedir. Bu muhasebe mahallin kadısına ulaştırılmakta ve mahallin kadısı vasıtasıyla da kontrolü yapılmaktadır. İşte devletin güçlü olduğu dönemlerde, vakıf şartlarına elden geldiğince uyulmuş; ancak diğer taraftan da dizginler elde tutulmaya çalışılmıştır (İbşirli 2004: 74).

Vakıfların en önemli özelliklerinden biri, denetim altında ama gereksiz müdahaleden uzak olmasıdır. Vakıfların yaşatılması ve sağlıklı geliştirilebilmesi için müdahalelerin önünün alınması elzemdir. Oysa bu durum zaman zaman insanı rahatsız edecek ideolojik boyutlara ulaşabilmiştir (Akgündüz 1990: 71; İbşirli 2004: 76).

Bu kurumların sağlıklı gelişebilmesi için, kamu denetim görevi, çağdaş demokrasilerde olduğu gibi, siyasal otoritenin takdiri dışında yasa ile örgütlenmiş etkin ve bağımsız bir merkezî denetim kuruluna tevdi edilmeli, bu örgütün tarafsızlığı, yetki ve sorumlulukları ve görevini suistimal edeceklere verilecek cezalar aynı yasa içinde belirtilmelidir.

Merkezî Denetim Örgütü'nün görevi yönetmek değil, çalışanların yasaya ve kuruluş senedine uygun olup olmadığını denetlemekten ibaret olmalıdır. Yani buyurgan bir otorite değil denetleyen ve yol gösteren bir hüviyet arz etmelidir.

Yasa hükümleri ayrıntılı ve anlaşılır olmalı, tüzük yönetmelik ve tebliğler, sadece yasa ile açıkça belirtilen görevleri kapsamalı; Merkezî Denetim Örgütü bunları kullanmak suretiyle vakıfları yönetme yolunu tutmamalıdır.

Her vakıf özerkliği haiz özel hukuk tüzel kişisi olarak, çalışmalarını yasa ve kuruluş senedi hükümleri uyarınca, basiretli bir iş adamı gibi bağımsız olarak ve özgürce yönetmekten sorumlu olmalıdır (Öneriler Paketi TÜSEV 2000: 11).

Avrupa'da devlet Üçüncü Sektör adı altında toplanan gönüllü ve kâr amacı gütmeyen kuruluşları cesaretlendirmek için yeterince bağımsızlık tanımakta ve güven ortamında faaliyetlerini sürdürmelerine yardımcı olmaktadır. Bu durum, devletin kontrol etme görevini yapmasına engel teşkil etmemektedir (Leat 2001: 268). Olması gerekende budur. Yoksa herhangi bir endişeye mahal verecek bir durum olmadığı halde potansiyel suçlu gibi davranmak bu kuruluşları zedelemekte ve görevlerini verimli bir şekilde yerine getirmelerine engel teşkil etmektedir.

3.6. Hizmet alanları

Günümüz Batı dünyası ve Amerika'daki vakıf benzeri kurumların hizmetleri başta eğitim, sağlık ve sosyal yardım konuları olmak üzere sosyal hayatın her alanına yayılmış bulunmaktadır. Mesela Amerikan Ford Vakfı'nın hizmet konuları ve muazzam varlığı karşısında toplum hayatında oynadığı rol çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu doğrultuda Nobel, Rockefeller, Carnegie, Nuffield, Gulbenkian Foundation vb. vakıflar da zikredilebilir (Strachwitz 2001: 139; Siederer 1996: 113-114; Tuncay 1984: 305).

Özellikle II. Dünya s.a.v.aşından sonra Batı ülkelerinde çağdaş manada ifa edilen sosyal hizmetlerin başlıcaları şunlardır (Aydın 2002: 43).

Tıbbi Sosyal Hizmetler, Ev Ekonomisi ve Gıda, Fakirlere Meskenler, İşçilere Yardım, Eğitim Hizmetleri, Sosyal Güvenlik ve Yardım, Fert, Aileyi ve Cemiyeti Koruma, Devlet ve belediye memurlarını sosyal konular için yetiştirme ve devlete bu hizmetler yerine getirmesi için kaynak temini, Sosyal Etütler ve Araştırmalar, Köylerin Gelişmesi ve Kalkınması, Köyden Şehre Akının Tanzimi, gibi başlıklar altında toplanmakta ve bu hizmetler için kurulmuş olan dernek ve vakıflar devlete yardımcı olmaktadır.

Dünyanın hemen her yerinde doktorlar daha çok büyük şehirlerde toplanarak küçük şehir ve kasabalara gitmek istemedikleri için halk ve köylü ile temas edecek doktor kitleleri yetiştirmekten

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

ve halkla kaynaştırıp halk hizmetinde daimi olarak bırakmaktan, Birleşmiş Milletleri en çok ilgilendiren fakir veya iktisâdi bakımdan az gelişmiş, memleketlerdeki açlığı önlemeye veya gıda ihtiyacını sağlamaya matuf evrensel mahiyetteki çalışmalara, fakirlere müsait şartlarla sağlıklı meskenler teminine; işçilerin çalışma şartlarının ıslahına, okul içi ve okul dışı eğitim çalışmalarına, geniş kitleleri içerisine alan halk eğitime ve her derecedeki eğitim hizmetleri için eleman yetiştirilmesine, kreşler, anaokulları gibi müesseselerin kurulmasına ve işletilmesine, sosyal güvenlik ve yardım işlerinin geliştirilmesine, malul ve yaşlıların korunmasına ve tedavilerine sakatların rehabilitesine, ailenin korunması ve geliştirilmesine, fuhşun ve suç işlenmesinin önlenmesine, suçluların ıslahına bütün bu konularda çalışacak sosyal hizmet ve yardım elemanlarının yetiştirilmesine ve formasyonuna, devlet ve belediye personelinin bu konulara ilgi gösterecek ve gerekli hizmette bulunabilecek şekilde yetiştirilmelerine, bu hizmetler için kaynak teminine ve devletin mali gücünün artırılmasına, sosyal etütler ve araştırmalar yapılmasına köy kalkınması programlarının ve buna ait diğer tedbirlerin düzenlenmesine, köylülerin aydınlatılması, uyarılması, kooperatif tesis ettirilmesi, iskan durumlarının incelenmesi, gerekirse yerlerinin değiştirilmesi, veya daha büyük üniteler haline getirilmesi, tarım reformu, tarım kredisi, tarım maddeleri fiyatlarında istikrar temini, rekolte sigortası, köyden şehre gelenlerin barınma ve iş bulma ihtiyaçlarının karşılanması, köyden şehre akının fazla olduğu ve zararlı bir hal almaya başladığı zamanlarda köy sanayi el sanatları kurulması, bunların teşvik ve yaygınlaştırılması suretiyle tedbirler alınması, köylerde uzun süren işsizliğin önlenmesi, özel şekilde yetiştirilen sosyal hizmet ve yardım elemanlarından köylerde liderler seçilmesi ve kurulacak guruplarla ülkü, el ve işbirliği yapılarak köyün sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının düzenlenmesi, köylülerin bu konularda devletle ve devletin de onlarla karşılıklı işbirliği yaparak toplum kalkınmasının süratle gerçekleştirilmesi vb. ne kadar hayati konu ve mesele var ise bunlar sosyal dernekler ve vakıflar tarafından benimsenmekte ve gerçekleştirilmektedir. Batı ülkelerinde devletin bu kabil dernek ve tesisler var diye sosyal hizmet ve yardım konuları ile alakasını kesip azaltmak bir tarafa gündün güne sosyal devlet amacına doğru yöneldiği, buna karşılık devletin bu alanlardaki verimi % hesabıyla yükselmesi oranında hayır derneklerinin ve tesislerin de arttığı müşahede edilmiştir (Tuncay 1984: 308). Kısaca eskiden İslam dünyasında olduğu gibi bugün Batı dünyasında vakıf benzeri kurumların hemen hemen el atmadığı alan yok gibidir.

Almanya'da bu sektör hastanelerin %40'ını ve bakımevlerinin %60'ını üstlenerek önemli bir yapı oluşturmuştur.

Fransa'da ilk ve ortaokulların %20'si ve bakımevlerinin %50'si bu kuruluşlar tarafından işletilmektedir.

İtalya'da bu sektör, kreş ve anaokullarının %20'sini ve bakımevlerinin %40'ını işletmektedir.

İngiltere'de ilk ve ortaokulların %22'si kâr amacı gütmeyen kuruluşlarca işletilmektedir (McInay 1998: 8; Sağlam 2002: 48).

AB'de bu kuruluşların hedef kitlesi içinde kamu %46 ile birinci sırayı almaktadır. Kamuyu %37 ile gençler ve %35 ile yaşlılar izlemektedir. Az bir kısım kuruluşlar kendi özel gruplarının önceliğini belirlemişlerdir.

Yararlananların %39'u genel kamu, %38'i hedef grupları, %38'i üyeler, %22'si devlet ve diğer kamu kurumlarıdır (Strachwitz: 139, 140; Sağlam 2002: 48 Avrupa Komisyonu'nun ... Tebliği 2001: 6).

Avrupa'da vakıflar ve diğer gönüllü kuruluşlar, bütün bu faaliyetlerin yanı sıra, demokratik ve şeffaf bir Avrupa toplumunun oluşturulması, farklı çıkar gruplarının görüşlerinin uzlaştırılması, toplumun değişime ayak uydurmasının sağlanması ve sürdürülmesi⁷veya hükümetlerin dolduramadığı mekanizmalardaki boşlukların doldurulması bakımından da fevkalade önemlidir. Vakıflar ve diğer gönüllü kuruluşlar doğrudan ve dolaylı olarak rekabetin artmasına ve ekonomik büyümeye katkıda bulunurlar. Bazı vakıflar kendi aralarında ittifak kurarak, Avrupa düzeyinde örgütlenirler ve milliyetçi unsurların ötesine geçerek Avrupa çapında kitlelerin taleplerini dile getirirler. Bu kuruluşlar Avrupa parlamentosunda lobi faaliyetleri yürüterek, politika üretiminde ve karar verme sürecinde çok önemli rol oynarlar (Kendall vd.1996: 16; Sağlam 2002: 46). Böylece ulusal faaliyetlerinin yanı sıra uluslararası faaliyetlerde de bulunurlar (Kendall vd.1996: 16; Avrupa Komisyonu'nun ... Tebliği 2001: 5). Kısacası günümüzde çağdaş, demokratik, gelişmiş ülkelerde vakıf vb. kurumlar;

- * Fikir ve emeklerini gönüllü olarak kamu yararına teşkilatlandırmak suretiyle katılımcılığı ve çoğulculuğu gerçekleştirmekte,
- * Demokrasinin ön şartı olan piyasa ekonomisinde özel finansman kaynaklarını kâr paylaşma amacı gütmeksizin kamu yararına yönlendirerek kurumlaştırmakta,
- * Kamu finansmanına dayalı merkezîyetçi ve müdahaleci yönetim düzeninden, kamu ve özel finansmana dayalı ve ademi merkezîyetçi yönetim düzenine geçişi sağlamakta,
- * Vatandaşlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmekte;
- * Yolsuzluklara, anarşi ve teröre karşı direnç göstererek kamu vicdanında toplumsal tepkiyi oluşturmakta,
- * Millî birlik ve beraberliği güçlendirmekte,
- * Kamu görevlerinin, bölgeler arasında dengeli kalkınma ve bireyler arasında sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkelerine uygun olarak yerine getirilmesi için lazım gelen duyarlı bir kamuoyunun hazırlanmasına ve siyasi irade üzerinde demokratik bir baskı grubu oluşturmasına katkıda bulunmakta,
- * Azınlığın problemleri ile yakından ilgilenmekte, kültürel kimliğini korumakta ve sürekliliğini sağlamakta,

7 Gerektiğinde Sivil Toplum Örgütleri ve özel kuruluşların etkin bir yaptırıma sahip olduklarının ilginç örneği, Londra'da finansal çevrelerde yaşanmıştır. Londra'da orta ölçekli ulusal banka tarafından hazırlanmış birkaç sayfalık bir broşürde banka; mevduat sahiplerine ve kendisi ile çalışan tüm yatırımcılara ilkelerini şu şekilde sıralamıştır. 1. Bankanın gerek özkaynak fonları ve gerekse mevduatları hiçbir şekilde baskıcı ve insan haklarını ihlal eden rejimlerle yönetilen ülkelere göndermemek 2. Çevre kirliliği oluşturan firmaların finanse edilmemesi 3. Kozmetik üretimi için deneylerinde hayvanları kullanan firmaların finanse edilmemesi 4. Kanlı sporları destekleyen firmalara yatırım yapmamak 5. Doğayı yada çalışanlarını sömürücü nitelikte üretim metotları kullanan firmaları desteklememek 6. Tütün üretiminde bulunan firmalar. Bak. Dalgakıran 1996: 43.

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

- * Uluslararası işbirliğini geliştirmekte, dünya kamuoyunu hazırlayarak hükümetlerin ve hükümetler arası kuruluşların kararlarını etkilemekte ve yönlendirmektedir (Baloğlu 1994: 19).

Ülkemizde de bu tür faaliyetlerde bulunan vakıflar mevcuttur. Bu vakıflar faaliyetlerinin yanı sıra mülk edinme gayret ve çabası içerisindedirler⁸.

Geçmişte İslam dünyasında da vakıflar, eğitim-öğretim, sağlık, sosyal güvenlik başta olmak üzere şehircilik ve bayındırlık hizmetlerinin icra edilmesinde önemli roller oynamışlardır. Fethedilen yerlerde Türk-İslam kültürünün yerleşmesinde ve iskân meselelerinde büyük ölçüde katkılar sağlamışlardır. Merkezde ve taşrada imar işlerini, köy ve şehirlerin su ihtiyacını karşılayan müessese yine vakıflar olmuştur. Vakıf kuranların çoğu askeri sınıftan⁹ olduğu için hayrî vakıflarla kamuya gelir transferi sayılabilecek hizmetler gerçekleştirilmiştir. Varlıklı insanların servetlerinin hizmete dönüştürülmesine de katkıda bulunulmuştur. Taşınmaz kültür varlıkları oluşturularak geleceğe taşınmasına gayret edilmiştir. XVIII. asırda devlet, halktan sosyal ihtiyaçların karşılanması için vakıf yapmasını istemiştir. İnsani duygu vedüşüncelerle birlikte ekonomik, sosyal ve psikolojik sebepler ve vakıf hukukunun sağladığı avantajlar servet sahibi insanları vakıf yapmaya özendirmiş ve Osmanlı devletinde büyük bir vakıf medeniyeti ortaya çıkmıştır (Öztürk: 2004: 70).

Bugünkü anlamda özellikle Batı'da sivil toplum kurumlarının yapmayı arzu ettiği hatta yapamadığı hizmetleri o günün vakıfları mükemmel bir tarzda gerçekleştirmişlerdir. Murat Çizakça'nın ısrarla üzerinde durduğu subsidiarity ilkesinin ruhu yaşanmıştır. Yani problemler merkeze yada devlete gerek kalmadan mahallinde ve sivil kurumlar tarafından çözüme kavuşturulmuştur.

Günümüzde de kültürel kimliğin kazandırılmasında ve vatandaşların toplum sorunlarında bilinçlendirilmelerinde vakıf vb. gönüllü kuruluşların fonksiyonu büyüktür. Ancak ülkemizde bu kurumlara gereken önem verilmemiştir. Bu yüzden vatandaşlar arasında olması gereken dayanışma ve bütünleşme arzu edilen düzeyde sağlanamamıştır. Bu boşluktan yolsuzluklar ortaya çıkmış ve özellikle terör, bu boşluktan kolaylıkla yararlanabilmiştir. Başta vakıflar olmak üzere gönüllü kuruluşlar belirli düzeyde örgütlenemediği için olaylar karşısında umulduğu gibi bir toplumsal tepki oluşturulamamıştır. Oysa toplumsal tepkinin güçlü olduğu ülkelerde, kamu hizmetlerinde hayatı zora sokan çarpıklıklar, sapmalar ve yolsuzluklar ortaya çıkma zemini bulamamıştır. Zira uğradıkları haksızlıklar karşısında, toplumun haklarını s.a.v.unan ve onları koruyan vakıf vb. gönüllü kuruluşlar etkin bir şekilde görevlerini yerine getirmişlerdir (Baloğlu 1994: 9).

8 2003 tarihli uyum yasaları doğrultusunda MADDE 4. — A)5.6.1935 tarihli ve 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 1 inci maddesinin sonuna aşağıdaki fıkralar eklenmiştir. "Cemaat vakıfları, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, Bakanlar Kurulunun izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçların karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilirler ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufla bulunabilirler. Bu vakıfların dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere, her ne suretle olursa olsun, tasarrufları altında bulunduğu, vergi kayıtları, kira sözleşmeleri ve diğer belgelerle belirlenen taşınmaz mallar, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde başvurulması hâlinde vakıf adına tescil olunur. Cemaat vakıfları adına bağışlanan veya vasiyet olunan taşınmaz mallar da bu madde hükümlerine tâbidir. "

9 Buradaki askeri sınıftan maksat sadece üniformalı askerler değil, aynı zamanda birtakım millet gruplarının başındaki milletin encamından sorumlu kişilerdir. Bk. Ortaylı 2004: 74).

Vakıfların hizmet alanları Batı'da da İslam dünyasında da aşağı yukarı benzer yapıya sahiptir. Problemler benzer olunca geliştirilen çözüm önerileri ve faaliyetleri de benzerlikler arz etmektedir. Ancak Batı'da farklı olarak adına "governmentally-supported foundations" denilen ve partileri desteklemek amacı ile kurulan vakıflar İslâm dünyasında pek rastlanan tür değildir. Gerçi Batı'da da çok fazla yaygın olmamakla beraber başta Almanya olmak üzere bazı bölgelerde bu tür vakıflara rastlanmaktadır. Bunların amacı, bir partiyi güçlendirmek ve iktidara taşımaktır (Kendall vd. 1996: 19).

Farklı vakıf tür ve hizmet alanlarından biri de değişik kanallardan fon sağlayarak proje ve organizasyonları destekleyen vakıflardır. Yani bazı vakıfların proje ve organizasyon destekleme amacı ile kurulmuş olmasıdır. Bu tür vakıflar büyük fonlar oluşturarak değişik alanlarda yapılan proje çalışmalarına katkı sağlamaktadırlar. Kanseri hastalığını araştıran bir araştırma merkezine ya da aids hastalığı ile mücadele içerisinde olan bir sağlık kuruluşuna fon sağlamak gibi. Benzeri faaliyetler bizde de olmasına rağmen Batı'da bu tür organizasyonlar hem çoğunlukta ve hem de çeşitlilik arz etmektedir (McInay 1998: XII; (Kendall vd.1996:17).

Bütün bu genel açıklamalardan sonra şu çıkarımda bulunmak mümkündür. Osmanlı'nın özellikle ilk asırlarında ve ortalarında hemen hemen münhasıran vakıflar eliyle yürütülmüş bulunan sağlık ve sosyal hizmetleri ile milli eğitim hizmetlerinin, bugün için memleketimizde devlet eli ile mükemmel bir şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir. Birçok gelişmiş ülkelerde çeşitli vakıf kurumlarının icra etmekte oldukları hizmetler ve toplum hayatında oynadığı rol dikkate alınacak olursa, ülkemiz için maziden de örnekler alınarak, bu müessesenin hizmetinden velev ki bu hizmetler devlet tarafından yürütülmüş olsa bile istifade etmek pekâlâ mümkündür.

Şu anda Amerika'da bulunan 3.000'in üzerindeki Üniversite arasında Top Universities yani ilk onda yer alan en meşhur üniversite arasında yer alan, Princeton Üniversitesinin belli bir yeri vardır. New Jersey'e bağlı bir kasaba olan Princeton'da bulunan Princeton Üniversitesi başta olmak üzere, Amerika'daki bilimsel gelişmenin mimarı kabul edilen üniversitelerin önemli bir kısmı, non-profit yani kâr amacı gütmeyen vakıf üniversitelerin başında gelmektedir (Akgündüz <http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim.pph>). Bu durum günümüzde vakıfların eğitim alanında da hala çok etkin olabileceğini göstermektedir.

4. Vakıfların etkileşimi bakımından

Dünyada vakıfların kuruluş ve gelişmesinde ülkemizin öncülük ettiği, Osmanlılar döneminde vakıfların nicelik olarak çoğaldığı ve nitelik bakımından geliştiği ülkemiz sınırları içinde kalan ve dışında bulunan vakıfların büyük bir bölümünün bugün de hizmet verdiği bilinmektedir.

Vakıflar, özellikle geçmişte İslâm dünyasında önemli fonksiyonlar icra ederken Batı'ya da örneklik etmiştir. Zira İslam coğrafyası aydınlık bir dönemi yaşarken karanlık dönemlerinden birini yaşayan Batı dünyası ise s.a.v.aş ortamının olumsuz şartları altında karşılaştığı İslâm dünyası ile uzun bir süre yakın ilişki içerisine girmek gereği duymamıştır. Ancak X. asrın sonlarında II. Sylvestre'in atılımlarıyla başlayan ilgi, ilk karşılaşmadan ancak dört asır sonra

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

Hıristiyan dünyası, İslam bilim ve düşüncesiyle tanışma fırsatı bulmuştur. Üç asır boyunca sürecekte olan Arapça'dan Latince'ye tercüme neticesinde XII. asrın başından itibaren hem antik düşüncenin hem de İslâm düşüncesinin evrensel nitelikli özgün eserlerini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bu sayede Batı büyük bir kültürel atılımı başlatırken ve tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturan Rönesans hareketini gerçekleştirirken İslam dünyasından da etkilendiğini inkar kabil değildir (Mesud 1990: 89).

Batı dünyasına bu etki üç alanda yoğunlaşmıştır: Düşünce alanında, Bilim alanında, Kültür ve medeniyet alanında.

Bu etki iki aşamada meydana gelmiştir. Birinci aşamada, İslâm düşüncesinin temel eserleri Latince ve İbranice başta olmak üzere bazı mahalli dillere tercüme edilmiştir. İkinci aşamada ise bu düşüncenin temel problemleri doğrultusunda üretilen fikirler, Batı Avrupa'nın bilim ve kültür çevrelerin ulaştırılarak buralarda yeni düşüncelerin gelişmesine ve yayılmasına zemin hazırlamıştır (Karlığa 2004: 17-19).

Bu etki din, dil, kültür ve düşünceye münhasır kalmamış hukuki bakımdan da Hıristiyan toplum üzerinde İslâm'ın etkisi olmuştur. Zira, fıkıh kurallarından ilham alarak zimmîler de mülklerini habbûs (vakıf) yapmışlardır. Yani ölüm halinde bazı mülklerini kilise veya tarikatlar bağışlamışlardır. Bunu yaparken mülklerinin el değiştirmeyeceğinden ve gelirlerinin kiliseye kalacağından emin olmuşlardır (Karlığa 2004: 155).

Bologna Hukuk Fakültesi ile Fıkıh öğreniminin ağırlıkta olduğu Nizâmiye medreselerinin şekil ve metot bakımından birbirine benzediği, Salerno Tıp Okulu'nun da İslâm dünyasındaki tıp öğrenimine göre tanzim edildiği ifade edilmektedir (Makdisi 24 Karlığa 2004: 200'den). Paris Üniversitesi'nin ve diğer Batı üniversitelerinin bir çoğunun kuruluşunda etkili olan vakıf özelliğinin Nizâmiye ve diğer İslâm üniversitelerinde karşılaştığımız sultanların ve diğer devlet adamlarının vakıflarıyla büyük benzerlikler gösterdiği kuşkusuzdur. Paris Üniversitesi'nin Nizâmiye Medresesi'nden etkilendiği insaf sahibi birçok batılı yazar tarafından da ifade edilmiştir (Levy 193 Karlığa 2004: 200'den).

XI ve XII. yüzyıllarda haclı seferleri ile İslâm dünyasını daha yakından tanımaya başlayan Avrupa, İslâm dünyasından kurum alma işlemini de hızlandırmıştır. Bunda XIII. yüzyılın sonuna doğru İslâm coğrafyasının, Atlantik'ten Pasifik Okyanusuna kadar yayılmış ve o zamana kadar görülmemiş bir refaha ulaşmış olmasının etkisi büyüktür. Çünkü o dönemde İslâm dünyası dünya ekonomisine hâkim olmuş ve Avrupa'dan daha üstün bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. Bu şartlar altında, Avrupa'nın İslâm dünyasından sadece uluslararası geçerliliği olan İslâm sikkelerini değil; aynı zamanda bazı ekonomik kurumları, hatta sistemi, almaya çalışması anlaşılabilir tabii bir durumdur.

Vakıf sistemini inceleyen ekonomistler, bir toplumun ihtiyaç duyabileceği tüm hizmetlerin yüzyıllar boyunca devlete çok düşük maliyetle karşılandığını öğrenince, Batı'nın ekonomik düşünce dünyasında vakıf benzeri kurumlara yönelik ciddi bir ilgi oluşmuştur (Anheier 2001: 40).

Vakıflar, bahsi geçen hizmetleri verirken devlete maliyet getirmemesi dikkate değer bulunmuştur. Bu durum vakıfların ilginç yanını oluşturmaktadır. 10-13. yüzyıllarda Avrupa, her türlü eğitim ve sağlık kurumlarını destekleyen vakıflar, kontrat hukuku, iş ortaklıkları, para transfer teknikleri ile ağırlık ve ölçme sistemlerini İslâm dünyasından almıştır. Çünkü bu kurum ve teknikler, Avrupa'da kullanılan benzerlerinden çok daha ileri seviyedeydi. Özellikle İslam geleneği olan vakıflar, Haçlı Seferleri sırasında Batı tarafından alınmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Oxford Üniversitesi'nin meşhur Merton Koleji'dir. Bu kolej, tamamen bir vakıf yapısı içinde inşa edilmiştir. Yani vakıf, Batı'nın 12. yüzyılda örneğini İslam dünyasından almış olduğu kurumlardan sadece biridir (Çizakça 2002: 36; Çizakça 2000: 9).

Toynbee, Haçlı Seferleri'nin en önemli sonucunun, siyasal olmaktan çok ekonomik ve kültürel olduğunu dile getirmekte ve İslamın Latin dünyasının basit yaşamına medeniyetin nimetlerini sunduğunu açıkça ifade etmektedir. Ona göre özellikle de mimari gibi belirli sanat dallarında bu İslami etki Batı dünyasının "ortaçağı" nı bütünüyle kaplamıştır. Sicilya ve Endülüs gibi Arap İmparatorluğunun Batıdaki haleflerinde bu etki daha derin ve geniş bir şekilde görülmüştür (Toynbee 1988: 178).

İslam dünyasındaki vakıflarımızdan etkilenecek Amerika ve Avrupa ülkelerinde kurulan vakıfların, daha çok geliştiği, özellikle büyük sanayici ve işadamlarının kurdukları vakıfların ülkelerinde ve başka ülkelerde dahi; eğitim, ilmî araştırma, eski eserleri onarma, müzeler kurma ve güzel sanatları destekleme sahalarında büyük hizmetler verdiği kabul edilmektedir (Başman 2002: 32).

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1990). Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1), İzmir.
- Akgündüz, A. (1990). Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (2), İzmir.
- Akgündüz, A. (1996). İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul.
- Akgündüz, A. "Princeton Üniversitesi Penceresinden Amerikan Eğitime Bir Bakış", bk. <http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim.pph>
- Anheier, H. (2001) "Foundations in Europe: a Comparative Perspective", Foundations in Europe, London.
- Avrupa Komisyonu'nun Avrupa'daki Gönüllü Kuruluşlar ile Vakıfların Rolünün Geliştirilmesine İlişkin Tebliği, ter. Ender Gürol, İstanbul, 2001
- Aydın, D. (2002) "Batıda Vakıflarda Aranılan Temel Özellikler" Vakıf ve Kültür Dergisi, İstanbul.
- Aydın, M.A. (2004). "Vakıfların Yeniden Yapılandırılması", Vakıf Sempozyumu Kitabı, Ankara.
- Baloğlu, Z. (1994). Türkiye Üçüncü Sektör Raporu, İstanbul.
- Baloğlu, Z. (1997). "Third Sector and International Cooperation", The II. International Meeting of Foundations, İstanbul.
- Başman, M.A. (2002) "Vakıflar", Vakıf ve Kültür Dergisi, XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı, İstanbul.
- Bikmen, F. (2004). "Türkiye'de Kurumsal Filantropi", Bülten, TÜSEV, İstanbul.

İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması

- Bikmen, F., Meydanoğlu, Z., (2006). "Türkiye'de Vakıflar ve Sosyal Yatırımın Geleceği", STD, (temmuz-eylül), www.tusev.org.tr/userfiles/image/filiz%20bikmen&zeynep_meydanoglu.pdf
- Birleşmiş Milletler neşriyatından olan Milletlerarası Sosyal Hizmetler Programları Etüdü New York 1959'dan naklen Tuncay 1984
- Bucenun, M. (1990) İslam ve Batı, Çev. Aydın, Cemal, İstanbul.
- Crespi de Validaura, G. (2004) "İspanya'daki Vakıf Sistemi", çev. M. Sinan Şanlı, Vakıflar Sempozyumu Kitabı, Ankara.
- Çizakça, M. (2000) A History of Philanthropic Foundations, İstanbul.
- Çizakça, M. (2002) "Vakıflar Konusunda Batıdaki Son Gelişmeler ve Subsidiarity Kavramı", Vakıf ve Kültür Dergisi, İstanbul.
- Çizakça, M. (2002) Demokrasi Arayışında Türkiye, Ankara.
- Dönmezer, S. (1995) Toplum Bilim, İstanbul.
- Dünya Vakıflarının Üç Büyüğü, 3. sektör (TÜSEV Yayınları), İstanbul, 1996
- el-Kubeyşi, M. (1977) Ahkâmü'l Vakfi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye, Bağdad.
- el-Makdisî, George, The Rise of Colleges, s. 24'den naklen Karlığa B. (2004) İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri, İstanbul.
- Elmalılı, M. H. (1973) Ahkâm-ı Evkâf, İstanbul.
- Ergüder, Ü. (2002) (Oturum Açış Konuşması), Vakıf ve Kültür Dergisi, XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı, İstanbul.
- F. DALGAKIRAN (1996) (derleyen), "Şimdi Avrupa'da NGO'cu Olmak Vardı", 3. Sektör (TÜSEV Yayın Organı), İstanbul.
- Görmüş, A. (1996). "Osmanlı'da Vakıf Bugünkü ABD'den Çok Öndeydi", 3. Sektör, Dünyada Kopan Fırtına ve NGO'lar.
- Gözübenli, B. (2003) "İslâm Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu", Yeni Ümit Dergisi, Yıl:16, Sa: 60, İzmir.
- Gözübenli, B. ts. "İslam Ülkesindeki Gayrimüslimlerin Sosyal Güvenlik Haklarına Dair Kur'anî İlkeler", Erzurum.
- Güngör, E. (1993) Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul.
- Hatemi, H. (1996). "Vakıf Kurumunun Kökeni Hakkında Düşünceler", 3.Sektör, İstanbul.
- Koyunoğlu H. (2002) Sosyal Politika Açısından Vakıflar -XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği- (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.
- İbşirli, M. (2004) "Türk Medeni Kanunu Öncesi Vakıf Sistemi" (oturumunda tartışmacı), Vakıflar Sempozyumu Kitabı, Ankara.
- Karlığa, B. (2004) İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri, İstanbul.
- Kendall, J- Knapp M. (1996) The Voluntary Sector in the UK, Manchester (İngiltere).
- Kessler, G. (1945) İçtimâi Siyaset, İstanbul.
- Koç, R. (2002) "XIX. Vakıf Haftası Konuşması", Vakıf ve Kültür Dergisi, XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı,, Ankara.
- Leat, D. (2001) "United Kingdom", Foundations in Europe, London.
- McInay, D. P. (1998) How Foundations Work, San Fransisco.

- Ömer H. (1307) Ahkâmu'l-Evkaf, İstanbul.
- Öztürk, N. (2004) "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları"; Vakıf Sempozyumu Kitabı, Ankara.
- Philanthropic Foundation, The Encyclopaedia Britannica Micropaedia Chicago, 1974
- Sağlam, N. (2002) "Avrupa'da Vakıfların ve Gönüllü Kuruluşların Rolü ve Sağlanan Teşvikler" Vakıf ve Kültür Dergisi, İstanbul.
- Salih, S. (1999) İslam Kurumları, çev. İbrahim Sarmış, Ankara.
- Siederer, N. (1996) "The Role of The Grant-Making Trust", Sweet Charity, London and New York.
- Sosyal Hizmetler Kongresi Zabıtları ve İhtisas Komisyonları Raporları, Ankara, 1959.
- Strachwitz, Rupert Graf, "Germany", Foundations in Europe, London, 2001
- Taylor, M. Kendall, J. (1999). "History of The Voluntary Sector", European Foundations Fundamentals, Brüksel.
- Taylor, M. Langan, J. (1996) "What is The Voluntary Sector", Sweet Charity, London and New York.
- Temel Britanica, (1993) İstanbul.
- Toktamış A. (1991) "Sivil Toplum ve Değerleri", Sivil Toplum, İstanbul.
- Toynbee, A. (1988) Medeniyet Yargılanıyor, çev., Ufuk Uyan, İstanbul.
- Tuncay, A. (1984). Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar, İstanbul.
- Türkiye Üçüncü Sektör Konferansı Kararları ve Türkiye Üçüncü Sektör Beyannamesi, (1994) İstanbul.
- Türkiye Üçüncü Sektör Ulusal Deklarasyonu ve Öneriler Paketi, (2000), TÜSEV, İstanbul.
- TÜSEV, 3. Sektör, Bülten, İstanbul, 1996.
- Ülgener, F. S. (1983) Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler, Ankara.
- Vakıflar Mevzuatının Bazı Maddelerine İlişkin Karşılaştırmalı Rapor, (2004). TÜSEV Yayınları, İstanbul.
- Vakıflar Sempozyumu Kitabı, (2004). Ankara.
- Yazgan, T. (1977) Görüşler, İstanbul.